МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: **ВПЛИВ ТИПІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ НА ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ**

Виконала: студентка ІІ курсу,
групи 8.0533-з-1
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Шведовой Юлії Костянтинівни
Керівник: Грандт В.В., к.психол.н.,
доцент кафедри психології
Рецензент: Гредінарова О.М.,к.психол.н,
доцент кафедри психології

Запоріжжя
2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 053 «Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
к.психол.н., доцент Н.О. Губа
«_____» _____2024 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Шведовій Юлії Костянтинівні

Тема кваліфікаційної роботи Вплив типів сімейного виховання на формування самооцінки особистості дитини

керівник роботи Грандт В.В., к. психол.н., доцент кафедри психології

затверджена наказом ректора від «24 » 09 2024 р. № 1446-с.

затверджені наказом ЗНУ від «24» 09 2024 року № 1446-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст кваліфікаційної роботи: дослідити теоретичні підходи до визначення самооцінки та її формування у дітей; проаналізувати основні типи сімейного виховання (авторитарний, демократичний, ліберальний тощо) та їхні особливості; визначити взаємозв'язок між типами виховання і самооцінкою дитини; розроблення психокорекційної програми.

5. Перелік обов’язкового графічного (ілюстративного матеріалу): 5 таблиць, 3 рисунків.

6. Консультанти з окремих розділів

Розділ	Консультант (посада П.І.Б.)	Дата,	підпис
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Грандт В.В., доцент		
Розділ 1	Грандт В.В., доцент		
Розділ 2	Грандт В.В., доцент		
Розділ 3	Грандт В.В., доцент		
Висновки	Грандт В.В., доцент		

7. Дата видачі завдання

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень –лютий 2024 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2024 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень 2024 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	червень -серпень 2024 р.	Виконано
6	Написання висновків	вересень 2024 р.	Виконано
7	Передзахист	жовтень 2024 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	листопад 2024 р.	Виконано

Студент_____ _____Шведова Ю.К.

Керівник роботи _____Грандт В.В

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер_____ О.М. Гредінарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 85 сторінок, 3 рисунка, 5 таблиць, 66 джерел, 4 додатка.

Об’єкт дослідження: формування самооцінки особистості дитини.

Предмет дослідження: вплив стилю сімейного виховання на самооцінку дитини.

Мета дослідження: аналіз впливу типів сімейного виховання на формування самооцінки особистості дитини, а також визначення оптимальних умов для розвитку адекватної та стійкої самооцінки дитини.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що типи сімейного виховання суттєво впливають на формування самооцінки дитини, причому демократичний стиль сприяє формуванню адекватної та високої самооцінки, тоді як авторитарний та гіперопікуючий стилі можуть призводити до заниженої або завищеної самооцінки, а байдужий стиль виховання – до нестабільної чи низької самооцінки.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, систематизація, узагальнення), емпіричні (анкетування, бесіда, порівняння, експеримент).

Теоретичне значення: розширення знань про процес формування комунікативних новичок у дітей, розвиток теоретичних підходів до соціально-психологічного супроводу родин.

Практичне значення: розробка методичних рекомендацій для психологів щодо формування комунікативних навичок у дітей, які можуть бути використані у навчально-виховному процесі.

Галузь використання: в домашніх умовах, в закладах дошкільної та шкільної освіти, а також в роботі психологів які займаються розвитком комунікативних навичок дітей.

РОДИНА, СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ, ВЗАЄМОДІЯ, БАТЬКИ, ПСИХОЛОГІЯ, ШКОЛА, ДІТИ, СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧНИЙ РОЗВИТОК.

SUMMARY

Shvedeva Y. K. The Influence of Types of Family Upbringing on the Formation of Self-Esteem of the Child's Personality

Qualification work: 85 pages, 3 figures, 5 tables, 66 sources, 4 appendices.

Object of research: the formation of a child's self-esteem.

Subject of research: the influence of family upbringing style on a child's self-esteem.

Purpose of research: to analyze the impact of family upbringing styles on the formation of a child's self-esteem and to identify optimal conditions for the development of adequate and stable self-esteem.

Research methods: theoretical (analysis, systematization, generalization), empirical (questionnaires, interviews, comparison, experiment).

Theoretical significance: expanding knowledge about the process of forming children's communication skills and developing theoretical approaches to the socio-psychological support of families and schools.

Practical significance: development of methodological recommendations for teachers on the formation of communication skills in young school-aged children, which can be applied in the educational process.

Field of application: in preschool and school educational institutions, as well as in the work of educators and psychologists who are involved in the development of children's communication skills.

Keywords: family, family upbringing, psychology, school, young school-aged children, socio-psychological development, interaction, parents.

ЗМІСТ

ВСТУП……..7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА САМООЦІНКУ ДИТИНИ……...10
1.1 Сутність та особливості розвитку самооцінки дитини……10
1.2. Етапи та особливості розвитку самооцінки дитини……...23
1.3. Вплив стилю сімейного виховання на становлення особистості дитини…….27
1.4. Стиль сімейного виховання як чинник формування самооцінки особистості дитини……33
РОЗДІЛ 2.ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ДИТИНИ…….40
2.1 Організація та проведення емпіричного дослідження…….40
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів за психодіагностичними методиками…….46
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД СІМЕЙ З НЕКОНСТРУКТИВНИМИ СТИЛЯМИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ……..60
3.1 Розробка та впровадження тренінгу психокорекції стилів сімейного виховання……...60
3.2. Аналіз ефективності психокорекційної програми щодо поліпшення соціальної ситуації розвитку у дитини……62
3.3. 71 рекомендації психологам щодо психологічного супроводу сімей з неконструктивними стилями сімейного виховання……...71
ВИСНОВКИ……...77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….80
ДОДАТКИ……..86

ВСТУП

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що у сучасному суспільстві спостерігається зростання кількості сімей, які стикаються з труднощами у вихованні дітей. Невідповідні методи виховання можуть призводити до формування низької або завищеної самооцінки, що негативно впливає на психічний розвиток дитини. Тому вивчення впливу різних стилів сімейного виховання на самооцінку особистості дитини є важливим не лише для батьків але й для психологів, які допомагають формувати здорове середовище для розвитку дітей. Сімейне виховання є однією з ключових основ формування особистості дитини, а особливо її самооцінки – важливого психологічного показника, що визначає ставлення індивіда до самого себе. Самооцінка впливає на поведінку, успішність, взаємини з оточуючими та рівень самореалізації дитини. Різні типи сімейного виховання можуть мати суттєвий вплив на формування самооцінки дитини, що зумовлює необхідність вивчення цієї теми для глибшого розуміння процесів розвитку особистості.

Даною проблемою займаються наукові співробітники, такі як: Бех І.Д., Кравець Н.І., Кравченко, О. М., Кондратенко Л.М., Савчин М.В., Соколова, О. В., Ткаченко, С. І та зарубіжні вчени, серед них: З. Фрейд, Д. Боулбі, У. Бронфенбреннер, Д. Баумрінд, Ж. Піаже, Е. Еріксон, М. Боуен.

Аналізуючи дослідження було виявлено, що центральною характеристико будь-якої особистості є «Я-Концепція». «Я-Концепцію» визначають відносно стійку й усвідомлену систему уявлено особистості про себе, на основі якої людина будує ставлення до себе і свою взаємодію з іншими людьми.

Історичне підгрунтя психології сімейного виховання становлять праці видатних психологів, філософів, педагогів.

Об’єкт дослідження: формування самооцінки особистості дитини.

Предмет дослідження: вплив стилю сімейного виховання на самооцінку дитини.

Мета дослідження: аналіз впливу типів сімейного виховання на формування самооцінки особистості дитини, а також визначення оптимальних умов для розвитку адекватної та стійкої самооцінки дитини.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що типи сімейного виховання суттєво впливають на формування самооцінки дитини, причому демократичний стиль сприяє формуванню адекватної та високої самооцінки, тоді як авторитарний та гіперопікуючий стилі можуть призводити до заниженої або завищеної самооцінки, а байдужий стиль виховання – до нестабільної чи низької самооцінки.

Завдання дослідження:

1. Дослідити теоретичні підходи до визначення самооцінки та її формування у дітей.
2. Проаналізувати основні типи сімейного виховання (авторитарний, демократичний, ліберальний тощо) та їхні особливості.
3. Визначити взаємозв'язок між типами виховання і самооцінкою дитини.
4. Розроблення психокорекційної програми.

Для досягнення поставлених заввдань використовуються наступні методи дослідження:

Теоретичний аналіз літератури з психології дозволяє отримати базові знання про попередні дослідження, основні поняття та теорії. У цьому випадку аналіз літератури спрямований на вивчення взаємозв'язків між стилями виховання батьків та самооцінкою дітей. Розглядаються різні психологічні теорії підходи до формування самооцінки у дітей, а також специфіка впливу різних методів виховання.

Теоретичний аналіз включає огляд наукових статей, монографій, підручників та інших джерел, що дозволяє виявити основні гіпотези та встановити, як різні стилі виховання (авторитарний, демократичний,

ліберальний тощо) впливають на формування самооцінки в дитини.

Емпіричні методи: анкетування та інтерв'ювання дітей і батьків дає можливість отримати кількісні дані про стиль виховання та рівень самооцінки дітей.

Статистичний аналіз отриманих даних для виявлення закономірностей між стилем виховання та самооцінкою дитини. Після збору даних вони обробляються за допомогою статистичних методів (кореляційний аналіз, регресійний аналіз тощо), щоб виявити залежності між стилем виховання та самооцінкою дитини.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному вивченні типів сімейного виховання та виявленні психологічних аспектів формування самооцінки дитини, і дозволяє розробляти ефективніші програми психологічної допомоги. На основі нових наукових даних створюються програми, задля корекції низької самооцінки та розвитку в дітей здорового образу себе, а також практичних рекомендацій, які можуть бути застосовані для покращення самооцінки особистості дитини.

Практична значимість отриманих результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані практичними психологами, соціальними службами у роботі з батьками, які прагнуть свідомо виховувати дітей, створювати комфортну, гармонійну атмосферу в сім’ї обираючи ефективні для цього методи та стилі виховання, тим самим позитивно впливати на формування самооцінки дитини.

Галузь використання: в домашніх умовах, в закладах дошкільної та шкільної освіти, а також в роботі психологів які займаються розвитком комунікативних навичок дітей.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічують 63 найменувань та загальна кількість сторінок 95, та 4 додатків.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА САМООЦІНКУ ДИТИНИ

1.1 Сутність та особливості розвитку самооцінки дитини

Центральним утворенням особистості є самооцінка. Самооцінка значною мірою зумовлює соціальну адаптацію особистості, є регулятором поведінки та діяльності, акумулює весь життєвий досвід людини.

Дослідження проблеми самооцінки особистості свідчить про багатоаспектність та неоднозначність розуміння сутності цього поняття.

Особливу увагу привертають погляди зарубіжних психологів у рамках різни напрямів дослідження. Важливою характеристикою самооцінки є її змістова сторона, тобто те, що оцінюється. На сьогоднішній в наукових колах існують різні підходи до визначення поняття «самооцінка».

З наукових досліджень різних фахівців відомо, що першим в науковий обіг поняття «самооцінка» ввів Уїльям Джеймс, для якого це був «образ самого себе» у структурі особистості.

За твердженням цього науковця, структура особистості складається з трьох частин [1]:

1) складові елементи, що обумовлюють її формування;

2) відчуття та емоції відносно цих елементів (безпосередньо самооцінка);

3) вчинки, що обумовлені цими елементами особистості.

Визначають самооцінку у контексті освітньої парадигми як метод покращення якості навчально-пізнавальної діяльності та контролю, в результаті якого формується критичне ставлення особистості до своїх можливостей та об’єктивне оцінювання нею досягнутих успіхів [2].

Як вказується за посиланням на низку відомих дослідників самооцінку

слід розглядати як «оцінку особистістю самої себе, своїх здібностей, якостей і місця серед людей» [2]. У дослідженнях наведених авторів увага зосереджена в основному на трактуванні самооцінки з позиції самосвідомості.

За твердженням самооцінка – це судження особистості «про міру наявності в неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком» [19, 296]. Іншими словами, це вияв оцінного ставлення особистості до самої себе. Самооцінка, з цієї позиції, виступає результатом розумових операцій – аналізу порівняння, синтезу – людини про себе.

Досить часто самооцінка розглядається науковцями у поєднанні з самоконтролем як єдине ціле, особливо коли йдеться про процес навчання особистості чому-небудь, про питання формування життєвого досвіду тощо. З цієї позиції характеризується самооцінка як метод підвищення навчально-пізнавальної діяльності особистості та контролю за нею. Також вказаний дослідник відзначає, що самооцінка проявляється в критичному ставленні людини до своїх власних здібностей та можливостей і в тому, що людина може об’єктивно оцінити досягнуті нею позитивні результати [5, 154]. Самооцінка також виступає елементом самосвідомості. Вказаний дослідник визначає її як емоційно насичену оцінку людиною самої себе з точки зору власних здібностей, вчинків, поведінки та етичних якостей [13].

До визначення самооцінки підходять з точки зору взаємин людини з її оточенням, що засновується на критичності своїх вчинків, на вимогливості до самої себе, на визначенні співвідношення успіхів і невдач. З огляду на такий підхід, самооцінка впливає на розвиток особистості та якість її життєдіяльності [2, 163]. Самооцінка пов’язана з потребою в самоствердженні, називаючи її однією з ключових потреб особистості.

Тобто у процесі самооцінки відбувається переосмислення того, які цілі людина перед собою ставить, на що вона претендує та чи зможе вона цього домогтися [3, 461].

Дослідження також показує, що науковці досить часто розглядають самооцінку крізь призму більш змістовної концепції – теорії особистості «Я-концепція». Остання визначається дослідниками як сукупність різних уявлень людини про себе, поєднана з її оцінкою цих уявлень. З цього приводу описову складову «Я-концепції» поєднуємо зі своєрідним «образом Я» (так званою «картиною Я»), а остання пов’язана із самооцінкою, як ставленням особистості до себе самої (прийняттям себе) [8, 42].

Самооцінка є фундаментальною характеристикою особистості, що впливає на всі аспекти життя індивіда, від емоційних реакцій до соціальних взаємодій та особистих досягнень. Формування самооцінки починається ще в дитячому віці і триває протягом усього життя, але саме в дитинстві закладаються основи сприйняття себе і своєї цінності. Самооцінка дитини залежить від багатьох факторів: стилю виховання, стосунків у сім'ї, впливу ровесників, шкільних досягнень та ставлення до дитини з боку важливих дорослих.

Самооцінка – це суб'єктивна оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і вчинків. Вона відіграє важливу роль у розвитку особистості, оскільки відображає ставлення людини до самої себе і визначає її поведінкові стратегії [3]. У дитини самооцінка формується під впливом оточення, зокрема найближчих дорослих – батьків, вихователів, вчителів – і поступово стає більш самостійною та рефлексивною в міру дорослішання.

У юнацькому віці самооцінка продовжує розвиватися, але набуває більш стабільних рис. У цей період молодь часто прагне до самореалізації, вибору професії, визначення життєвих цілей. Успіхи та невдачі в навчанні, соціальній діяльності та особистому житті відіграють важливу роль у подальшому розвитку самооцінки. Молоді люди на цьому етапі можуть формувати доволі чітке уявлення про себе, свої сильні та слабкі сторони [4].

Розвиток самосвідомості починається на найбільш ранніх етапах онтогенезу з вирізнення дитиною себе із світу предметів та інших людей.

Спочатку вона не відрізняє себе від інших, не може вона відрізнити і свої рухи, які робить, від тих, що належать їй же, але здійснює їх дорослий під час догляду за нею.

Перші ігри дитини — спочатку з частинами свого тіла (ручками, ніжками), а потім і з предметами зовнішнього світу — засвідчують наявність первинної диференціації активної та пасивної її ролі в руховій діяльності. У цій діяльності, у маніпулюванні предметами та у взаємовідносинах з дорослими поступово усвідомлюються фізичне «Я» дитини, окремі органи чуття і частини тіла [5, 32]. Досвід сприйняття і рухів дає можливість дитині усвідомити власні сенсорні та моторні можливості.

Через синтез окремих уявлень у неї виникає первинний образ власного тіла, що виявляється у здатності володіти його частинами і виконувати довільні рухи. Разом із тим відбувається і виокремлення; дитиною себе з простору, в якому вона перебуває.

Суттєвою умовою розвитку самосвідомості є поява в дитини здатності до самостійного пересування у просторі. Цей факт започатковує нові форми взаємин з дорослими, що відкриває нові шляхи і джерела пізнання власних можливостей, розширює межі пізнання себе як самостійного суб'єкта.

Особливе значення у розвитку самосвідомості має виникнення й розвиток мовлення, що на якісно новому рівні включає дитину в сферу взаємин з дорослими та іншими дітьми [6]. На основі мнестичної функції мовлення вона запам'ятовує епізоди, події свого життя, поступово акумулює пізнавальний і афективний досвід стосовно самої себе, а розвиток складніших форм мислення дає підстави поступово узагальнювати цей досвід.

Подальший розвиток дитячої самосвідомості пов'язаний з виокремленням спонук до виконуваних дій, регулюванням їх у часі. Спонуки виражаються головним чином у бажаннях дитини. Усвідомлення бажання, віднесення його до самої себе, усвідомлення дії як засобу реалізації цього бажання пов'язані з формулюванням дитиною мети свого вчинку, здатністю

зберегти цю мету й практично реалізувати її. І хоча перші форми мотивації дій дитини ще недосконалі — мотиви дитини на ранніх рівнях онтогенезу ще нестійкі, зазнають імпульсивних впливів, — саме з усвідомлення спонук своїх дій починається виокремлення духовного "Я" малюка.

Третій рік життя — період інтенсивного психічного розвитку. Якщо раніше дитина не мислила себе окремо від звичних умов, відчувала себе злитою з оточуючими, називала себе ім'ям, говорила про себе в третій особі, то в трирічному віці це злиття дитини з оточенням несподівано зникає. Особистість вступає у той період, коли потреба в утвердженні та завоюванні своєї самостійності призводить до цілої низки конфліктів. Передусім це протиставлення себе оточуючим, яке здебільшого має негативний характер [7]. Найчастіше дитина не має на меті нічого поганого — вона лише бажає випробувати власну незалежність, відчути власне існування.

Розвиток самосвідомості після трьох років відбувається в напрямку дедалі більшого самоствердження особистості дитини, відбувається подальше накопичення пізнавального, афективного та вольового досвіду, що відбивається на диференціації самооцінко і зростанні їхньої адекватності.

У період від 7 до 12 років процес розвитку самосвідомості відбувається повільно, без помітних стрибків і криз. Накопичуються психічні резерви, що готують перехід самосвідомості до важливішої її генетичної форми в підлітковому віці. Підлітковий вік — це другий критичний період (після кризи трьох років) у психічному розвитку дитини, суттєвий для генезису самосвідомості.

У 12 років увагу дитини знову починає привертати власна особистість. Однак нова криза розвивається в напряму, немовби протилежному до ранньої. Вона теж починається з протиставлення, але спрямованого не стільки на самих людей, скільки на пов'язані з ними звички, стосунки та їхні прояви у ширшому контексті моральних норм і позицій. Якщо трирічна дитина намагається наслідувати дорослого, то підліток, навпаки, прагне відрізнятися від нього, протиставляти себе йому, бути самостійним [8, 82].

Якщо у трирічної дитини самостійність стверджується у сфері здійснення якихось практичних дій, то в підлітків прагнення до самостійності виражається у виникненні усвідомлення своєї причетності до дорослих, хоча інколи подібне усвідомлення суперечить фактичним можливостям підлітка.

Основними причинами, що впливають на виникнення новоутворень у самосвідомості підлітка, є насамперед соціальні умови його життя, що висувають нові вимоги до його поведінки й діяльності в навчанні, в системі відносин з дорослими тощо. Крізь ці умови заломлюються ті біологічні (статеве дозрівання, нейрогуморальні зміни) і психологічні (ускладнення форм абстрактно-логічного мислення, диференціація й уточнення емоційної сфери, розширення сфери вольової активності та ін.) зміни, без яких важко зрозуміти особливості самосвідомості підлітка, усю її складність і суперечливість [9, 10].

Вперше в розвитку особистості окремі прояви самосвідомості — самоспостереження, самопізнання, ставлення до себе, саморегулювання діяльності та поведінки — стають необхідними потребами. Вони стимулюються прагненням до самовиховання, до цілеспрямованої зміни себе у зв'язку з усвідомленням власних психологічних невідповідностей зовнішнім вимогам, ідеалам, моральним взірцям.

Інтерес до себе, бурхливе зростання самоусвідомлення ззовні виглядають як раптовий «вибух». Здається, що вони виникають із нічого. Проте психологічні дослідження свідчать, що інтерес підлітка до свого внутрішнього світу, роздуми про себе, про свої стосунки з іншими, своє місце в колективі виникають на основі його інтересу до інших людей і передусім однолітків [11]. Розвиток інтересу до інших зумовлений новими формами спілкування підлітків між собою. Воно будується на спільних цікавих справах, обговореннях тощо. Встановлюються глибші особистісні взаємини, пов'язані з різноманітними почуттями (симпатії, дружби, кохання та ін.).

Результати самоспостереження й самоаналізу, до яких підліток звертається досить часто, фіксуються в його самооцінці. Розвиток самооцінки підлітка — складний і суперечливий процес. Підліток визначає для себе «еталон дорослості», через який він сприймає й оцінює себе, але який, однак, не завжди відповідає його можливостям. Як наслідок — самооцінка підлітка нерідко коливається, вона нестійка і загалом неадекватна [11, 36].

Він або недооцінює, або, навпаки, переоцінює себе; рівень його домагань часто не відповідає рівневі фактичних досягнень. Поведінка, що регулюється такою самооцінкою, може призвести до конфліктів з оточуючими. Проте це не означає, що розвиток самооцінки підлітка йде негативним, хибним шляхом. Така неадекватність є віковою нормою, вона цілком закономірна і є джерелом самовиховання особистості, її подальшого розвитку.

Самооцінка підлітка на всіх рівнях свого розвитку включається у внутрішню регуляцію поведінки, діяльності, спілкування. Водночас і самі психологічні умови діяльності, спілкування здатні здійснювати зворотний вплив на рівень саморегуляції. Так, у підлітка зі сталою й адекватною самооцінкою, який перебуває в умовах, що сприяють задоволенню його потреби у самоствердженні, моральна саморегуляція поведінки проявляється на достатньо високому рівні, відбувається її подальший розвиток. Якщо ж підліток з такою самооцінкою потрапляє в такі умови спілкування, де постійно стикається з недооцінкою його можливостей, обмеженням самостійності, приниженням гідності й регламентацією дій, саморегуляція порушується.

З розвитком усіх сфер самосвідомості, формуванням навичок і вмінь роботи над собою зменшується розрив між прагненням підлітка вдосконалювати себе й реалізацією цього прагнення в діяльності, поведінці та спілкуванні. І тоді самовиховання з епізодичного само змінення стає постійною властивістю особистості, її потребою. Позитивні наслідки само змінення стимулюють підлітка до подальшого самовиховання.

Підлітковий етап генезису самосвідомості має особливу значущість для розвитку особистості, оскільки саме на цій стадії вона піднімається на якісно новий ступінь, що знаменує початок її зрілості.

Отже, при переході від однієї стадії до іншої відбувається послідовне ускладнення, розширення сфери діяльності й підвищення ролі самосвідомості в процесі загального психічного розвитку особистості. Як уже зазначалося, між окремими стадіями самосвідомості існують внутрішня наступність, спадкоємність — це означає, що кожна вища стадія розвитку не просто заперечує попередню, а й містить у собі поряд із мінливими, частковими компонентами акумульовані на попередніх стадіях стабільні, інваріантні компоненти — як у засобах функціонування самосвідомості, так і в її змісті [12].

Загальні особливості онтогенезу самосвідомості — опосередкований і безперервний характер розвитку, інтегративна тенденція, розгортання в часі, стадіальність, наступність стадій, діалектика мінливого і стійкого в засобах здійснення процесів самосвідомості та її змісті — стосуються кожної із сфер самосвідомості. Ці загальні особливості мають і специфічне вираження в онтогенетичних лініях самопізнання, емоційно-ціннісного ставлення до себе й саморегулювання.

Онтогенетичний розвиток самопізнання як і інших сфер самосвідомості, це процес, що розгортається в часі. Умовно в генезисі самопізнання можна виокремити два основних рівні. Перший, специфічний для ранніх онтогенетичних етапів розвитку людини — приблизно до підліткового віку, вирізняється невеликим ступенем інтеграції. Уявлення про себе тут немовби «вписані» у конкретну ситуацію, вони багаті на безпосередній, чуттєвий зміст. Хоча вже відбувається формування деяких відносно сталих сторін уявлення про своє «Я», але ще немає цілісного, узагальненого, суттєвого розуміння себе, пов’язаного з наявністю поняття про себе.

Основними способами пізнання себе найпершому рівні самопізнання є само сприйняття та прості форми самоаналізу, що не зникають і на подальших стадіях розвитку самосвідомості, для яких вони є вихідним моментом, чуттєвою основою.

Для другого рівня самопізнання специфічним є те, що співвіднесення знань про себе здійснюється не в рамках "Я та інша людина", а в межах "Я та Я" і передбачає оперування деякою мірою сформованими знаннями про Себе [13]. Провідним способом вивчення власного внутрішнього світу стають складні форми самоаналізу, зокрема аналіз мотивів власної поведінки. Виділені мотиви оцінюються людиною з точки зору розуміння вимог суспільства до неї та власних вимог до себе. Внаслідок співвіднесення форм поведінки з певною мотивацією; їх аналізу й оцінки відбувається усвідомлення себе як суб'єкта, якому належать виділені та проаналізовані стани і властивості. Власне "Я" починає усвідомлюватись як цілісне утворення, як єдність зовнішнього та внутрішнього буття.

Якщо розвиток в онтогенезі процесів мислення внутрішньо зумовлює розвиток самопізнання, то й генезис емоційно-ціннісного ставлення до себе передусім залежить від розвитку емоційної сфери дитини, її емоційного досвіду в цілому. Інтеграції емоційно-ціннісних ставлень до себе передує первинна диференціація: емоцій, що відбувається вже після першого року життя.

Дитина відчуває радість від усвідомлення своїх можливостей, від доступного їй перетворення навколишнього середовища, і ця радість виступає як «підкріплення» дій, що виконуються. Тому дитина і наступного разу наважується на ті самі або ще складніші дії [14]. З окремих емоційних реакцій виникають комплексні емоційні утворення, такі, наприклад, як відчуття гордості, задоволення собою, радість успіху. В подальшому ця радість від власних успіхів дедалі глибше усвідомлюється. Окремі емоційні реакції дитини, що були спочатку ситуативними, тимчасовими, нестійкими, стають стійким емоційним ставленням до себе.

Процес розвитку емоційно-ціннісного ставлення до себе відбувається в напрямку, з одного боку, узагальнення більш або менш однорідних, близьких за своєю модальністю і змістом переживань у складні почуття, а з іншого — диференціації на новому, вищому рівні почуттів з різним смисловим значенням. Різноманітні почуття, емоційні стани, пережиті в різний час, у різних життєвих ситуаціях у зв'язку з роздумами про себе, розумінням себе тощо, становлять емоційний "фонд" самосвідомості, який, включаючись на будь-якому рівні у процеси самопізнання та саморегулювання, значною мірою спрямовує їх, надає їм індивідуального, особистісного характеру і сам постійно уточнюється.

Результати інтегративної роботи в сфері самопізнання, з одного боку, й у сфері емоційно-ціннісного ставлення до себе — з іншого, поєднуються в особливе утворення самосвідомості особистості — її самооцінку.

Зміст самооцінки має багато аспектів, так само складною й багатоаспектною є сама особистість. Він охоплює світ: її моральних цінностей, стосунків, можливостей. Єдина цілісна (глобальна) самооцінка особистості формується на ост нові самооцінки окремих сторін її психічного світу (часткових само оцінок). Кожний з компонентів самооцінки, гас відображає ступінь знання особистістю відповідних її якостей і ставлення до них, має свою лінію розвитку, через що весь процес утворення загальної самооцінки має суперечливий і нерівномірний характер.

Самооцінка різних компонентів особистості може перебувати на неоднакових рівнях стійкості, адекватності, зрілості [15]. Форми взаємодії само оцінок — єдність, узгодженість, взаємодоповнення , конфліктні стосунки — передують процесові утворення єдиної самооцінки, супроводжують його і виявляються в постійних, іноді болісних і невдалих пошуках особистістю самої себе, в безперервній увазі до свого внутрішнього світу з метою зрозуміти свою цінність у суспільстві, знайти своє місце у складній системі соціальних, професійних, сімейних і особистісних стосунків.

За внутрішнім устроєм самооцінка включає змісти, що можуть мати різні рівні усвідомленості. Це пов'язане з чим, що результати самопізнання і ставлення до себе, на основі яких формується самооцінка, також можуть виявлятися на різних рівнях усвідомленості [16]. Тобто знання себе й емоційно - ціннісне ставлення до себе мають неоднаковий ступінь яскравості й виразності. Вони можуть існувати й на неусвідомлених думок і почуттів, у формі інтуїції — неясного усвідомлення, що не знайшло адекватного вираження вигляді певного передчуття. Інколи перевага експресивно моменту в складі самооцінки позбавляє її внутрішньої логіки, аргументованості, послідовності, співвіднесеності зі справжніми особливостями особистості.

У процесі формування єдиної самооцінки особистості провідна роль належить її раціональному компоненту [17]. Саме на основі самоаналізу відбувається немовби виявлення недостатньо чітких компонентів самооцінки та їх переведення зі сфери неусвідомлюваного в сферу свідомого. Самооцінка формується за більш або менш активної участі самої особистості та відображає якісну специфіку її психічного світу, не збігаючись іноді в деяких елементах, а зрідка й повністю, з об'єктивною оцінкою особистості; її адекватність, істинність, логічність і послідовність установлюються на основі реальних проявів особистості в діяльності, поведінці.

На кожному конкретному етапі розвитку особистості самооцінка, з одного боку відображає рівень розвитку самопізнання та емоційно - ціннісного ставлення до себе, з іншого — є важливою внутрішньою умовою їхнього розвитку.

На різних генетичних стадіях розвитку саморегулювання коефіцієнт участі самооцінки в цьому процесі неоднаковий. З віком самооцінка переважає вплив зовнішніх оцінок. Особливо помітний зсув в орієнтації на самооцінку в підлітковому віці. Однак урахування зовнішньої оцінки виявляється в кожному віці і має стійке індивідуальне вираження.

Самооцінка виконує низку важливих функцій, які впливають на розвиток особистості дитини, її поведінку, соціальні взаємодії та емоційний стан. До основних функцій самооцінки належать [18, 92]:

- Оціночна функція, вона дозволяє дитині оцінювати свої можливості, успіхи та невдачі. Вона виступає критерієм для аналізу власної поведінки та результатів діяльності. На основі цієї оцінки дитина формує уявлення про свої сильні та слабкі сторони.
- Регулятивна функція допомагає дитині керувати своєю поведінкою, ставити цілі та приймати рішення. Висока або адекватна самооцінка сприяє впевненості в собі та бажанню досягати більшого, тоді як низька самооцінка може обмежувати мотивацію або викликати страх невдачі.
- Мотиваційна функція безпосередньо впливає на мотивацію дитини. Адекватна та позитивна самооцінка стимулює бажання розвиватися, працювати над собою та досягати успіхів. Низька самооцінка, навпаки, може знижувати мотивацію та сприяти уникненню нових викликів через страх поразки.
- Захисна функція - захищає емоційний стан дитини, забезпечуючи внутрішню стабільність у ситуаціях стресу чи невдач. Діти з високою самооцінкою зазвичай більш стійкі до критики, невдач і соціальних викликів. Вони легше долають труднощі та відновлюються після негативних ситуацій.
- Соціально-комунікативна функція визначає, як дитина сприймає себе у взаємодії з іншими людьми. Вона впливає на рівень її впевненості у соціальних контактах, здатність досягати взаєморозуміння з однолітками, вчителями та батьками. Висока самооцінка сприяє активнішій участі в соціальному житті та формуванню позитивних стосунків.
- Прогностична функція допомагає дитині прогнозувати власні дії та їхні наслідки. Діти з адекватною самооцінкою частіше правильно оцінюють свої шанси на успіх у певних ситуаціях, що сприяє ефективному плануванню та досягненню цілей.

Розвиток самооцінки відбувається поступово, і кожен етап життя дитини характеризується особливими змінами в її ставленні до себе. Розглянемо основні етапи розвитку самооцінки [19]:

- Раннє дитинство (до 3 років) У цей період самооцінка тільки починає формуватися через взаємодію з дорослими (батьками, вихователями). Дитина ще не має чіткого усвідомлення себе, але її самооцінка залежить від реакцій значущих дорослих на її дії. Похвала та підтримка батьків сприяють розвитку позитивного сприйняття себе.
- Дошкільний вік (3-6 років) У дошкільний період дитина починає усвідомлювати свої можливості та здібності. Самооцінка на цьому етапі здебільшого завищена, оскільки дитина сприймає свої можливості через призму ігор та фантазій. Вона часто вважає себе "найкращою" або "найсильнішою". Дорослі мають важливу роль у формуванні реалістичної та позитивної самооцінки, надаючи дитині зворотний зв'язок та підтримку.
- Молодший шкільний вік (6-10 років) На цьому етапі дитина починає отримувати зворотний зв'язок не тільки від батьків, а й від учителів та однолітків. Успішність у навчанні стає важливим фактором формування самооцінки. Дитина починає порівнювати себе з іншими дітьми, що може як позитивно, так і негативно впливати на її сприйняття себе. Самооцінка стає більш об'єктивною, але часто нестійкою, оскільки дитина залежить від зовнішніх оцінок.
- Підлітковий вік (11-16 років) Підлітковий вік є критичним етапом розвитку самооцінки. У цей період дитина активно шукає свою ідентичність, і самооцінка може бути досить нестабільною. Вплив однолітків, зовнішнього вигляду, досягнень у навчанні та спорті стає вирішальним у формуванні самооцінки. Підлітки схильні до самокритики, і самооцінка може швидко змінюватися під впливом зовнішніх факторів. Підтримка з боку дорослих, прийняття та визнання є надзвичайно важливими для формування здорової самооцінки в цей період.

- Старший підлітковий вік (16-18 років) У старшому підлітковому віці самооцінка починає стабілізуватися. Підлітки поступово виробляють чіткіше уявлення про свої здібності та досягнення. На цьому етапі формується більше самостійності у прийнятті рішень, і самооцінка стає більш реалістичною.

Адекватна самооцінка дозволяє дитині об'єктивно сприймати свої успіхи і невдачі, вибудовувати здорові соціальні стосунки і досягати життєвих цілей. Низька самооцінка може призводити до відчуття невпевненості, тривожності, а завищена – до нарцисизму та проблем у міжособистісних стосунках.

Отже, з самого початку свого виникнення самооцінка імпліцитно існує в структурі регуляції поведінки. Людина не завжди усвідомлює її присутність, але саме вона є основою порівняння себе і своїх можливостей з тими вимогами та завданнями, що висуваються різними ситуаціями соціальної взаємодії. Самооцінка надає специфічної спрямованості всьому процесові саморегулювання поведінки. Результат цього процесу прямо співвідноситься з адекватністю стійкістю й глибиною самооцінки.

Тільки високий рівень розвитку цих властивостей та їх інтеграція забезпечують здійснення саморегулювання на адекватному рівні.

1.2. Етапи та особливості формування самооцінки у дітей

Формування адекватної самооцінки – найважливіший чинник розвитку особистості дитини. Відносно стійка самооцінка формується у дітей під впливом оцінок з боку оточуючих, на сампе - ред. найближчих дорослих й однолітків, а також у процесі власної діяльності дитини і самостійної оцінки її результатів.

Молодший шкільний вік є періодом інтенсивного формування самооцінки. Це обумовлено включенням дитини у нову суспільно значущу й оцінювану діяльність, істотним розширенням кола спілкування.

Самооцінка як найважливіший механізм регуляції поведінки відіграє значну роль в оволодінні дитиною навчальною діяльністю, у реалізації її можливостей і здібностей, у встановленні дружніх відносин з однокласниками.

Адекватна самооцінка лежить в основі формування у дитини впевненості у собі і своїх можливостях, виступає підставою для розвитку особистої повноцінності і компетентності. Неадекватна самооцінка (як завищена, так і занижена), навпаки, перешкоджає розкриттю і реалізації можливостей і здатностей дитини, веде до виникнення внутрішніх конфліктів, порушень спілкування й у цілому свідчить про неблагополучний розвиток особистості дитини [20].

Проблема виникнення і розвитку самооцінки є однією з центральних проблем становлення особистості дитини.

Як і всі інші особливості особистості, самооцінка дитини складається у процесі виховання, у якому основна роль належить родині і школі. На нашу думку, родина – це головний інститут виховання. Те, що людина здобуває у родині, вона зберігає протягом усього наступного життя. У родині формуються основи особистості [23].

Велике значення у становленні самооцінки молодшого школяра має стиль сімейного виховання, прийняті у родині цінності. У цьому випадку рівень самооцінки виступає як показник нервово-психічного здоров'я підростаючого покоління. Заохочення (подарунки, слова схвалення), підтримуючи і закріплюючи конкретну поведінку, працюють на формування позитивної оцінки себе. Родина, у першу чергу, може допомогти дитині перебороти об'єктивно виникаючі труднощі [28].

Вважаємо, що саме у семирічному віці починає складатися самооцінка – узагальнене, стійке, поза ситуативне і, разом з тим, диференційоване відношення дитини до себе. Самооцінка опосередковує відношення дитини до самої себе, інтегрує досвід її діяльності, спілкування з іншими людьми. Ця найважливіша особистісна інстанція, що дозволяє контролювати власну

діяльність із погляду нормативних критеріїв, будувати свою цілісну поведінку відповідно до соціальних норм [22].

З надходженням до школи у житті дитини починається новий період; провідною формою її діяльності стає навчальна діяльність із її особливим режимом, особливими вимогами до її нервово-психічної організації та особистісних якостей.

Молодшому школяру у навчальній діяльності необхідне вміння ставити мету і контролювати свою поведінку, керувати собою. Щоб керувати собою, необхідні знання про себе, оцінка себе. Процес формування самоконтролю залежить від рівня розвитку самооцінки. Молодші школярі можуть здійснювати самоконтроль тільки під керівництвом дорослого й за участю однолітків. У цьому зв'язку, вважається, що потужним чинником впливу на самооцінку молодшого школяра виступає оцінка вчителя. Оцінюючи знання, вчитель одночасно оцінює особистість, її можливості та місце серед інших.

Підлітковий вік — це критичний період для розвитку самооцінки, оскільки в цей час діти стають більш самокритичними і починають будувати свою індивідуальну ідентичність. Вплив однолітків, соціальних мереж та масової культури стає значущим фактором у формуванні самооцінки підлітка. У цей період часто виникають проблеми з низькою самооцінкою, що можуть призвести до емоційних труднощів та проблем у стосунках.

Формування самооцінки дитини залежить від низки чинників, серед яких основними є сім'я, навколишнє середовище, оточуючі тощо.

Сім'я є першочерговим середовищем, в якому дитина починає формувати свої уявлення про себе. Від стилю виховання батьків залежить, чи розвиватиметься у дитини впевненість у собі, чи, навпаки, невпевненість і тривожність. Авторитарні батьки можуть сприяти розвитку низької самооцінки у дитини через надмірну критику та високі очікування. Демократичний стиль виховання, що поєднує підтримку та встановлення чітких меж, сприяє формуванню адекватної самооцінки.

Взаємодія з однолітками, вчителями та іншими дорослими у школі має великий вплив на самооцінку дитини. Вчителі, які підкреслюють досягнення дитини і надають їй можливість самостійно розв'язувати проблеми, сприяють розвитку позитивної самооцінки. Успіхи у навчанні, спортивних змаганнях та соціальних стосунках також відіграють важливу роль у цьому процесі. У сучасному світі діти стикаються з впливом масової культури та соціальних мереж, які можуть впливати на їхнє сприйняття себе. Ідеалізація певних зовнішніх рис або соціальних ролей може стати причиною розвитку нереалістичних очікувань до себе і, як наслідок, негативно позначитися на самооцінці [21]. Кожна дитина має свої унікальні риси характеру, темпераменту та емоційної стабільності, які також впливають на формування самооцінки. Деякі діти природно схильні до більшої впевненості у своїх силах, тоді як інші можуть бути більш тривожними або самокритичними.

Неадекватна самооцінка — як завищена, так і занижена — може мати серйозні наслідки для розвитку дитини. Занижена самооцінка часто призводить до соціальної тривожності, проблем у навчанні та міжособистісних стосунках. Такі діти можуть уникати нових викликів через страх невдачі, мають труднощі у встановленні дружніх стосунків та можуть відчувати хронічну невпевненість у собі. Завищена самооцінка, у свою чергу, може спричиняти проблеми в соціальних взаєминах через надмірну самовпевненість, ігнорування чужих почуттів та труднощі у сприйнятті критики.

Формування адекватної самооцінки у дитини вимагає комплексного підходу, що включає підтримку з боку сім’ї, школи та суспільства загалом.

Батьки та вчителі повинні акцентувати увагу на досягненнях дитини, визнаючи її успіхи, але без надмірної ідеалізації. Важливо також навчати дитину сприймати невдачі як нормальну частину життя. Завдання та цілі для дитини повинні бути реалістичними, враховуючи її вік, можливості та індивідуальні особливості [22, 91]. Навчання дітей розумінню власних емоцій та потреб, а також здатності самостійно управляти своїм емоційним станом,

сприяє розвитку адекватної самооцінки. Діти повинні вчитися взаємодіяти з іншими, будувати здорові стосунки та вирішувати конфлікти, що також сприятиме розвитку їхньої самооцінки.

Формування самооцінки у дітей є багатогранним процесом, що залежить від безлічі чинників: сімейного середовища, шкільних успіхів, впливу однолітків та культурних стереотипів. Адекватна самооцінка дозволяє дитині почуватися впевнено, долати труднощі, досягати своїх цілей та будувати здорові стосунки. Завдання батьків, вчителів та суспільства загалом полягає у створенні таких умов, які сприятимуть гармонійному розвитку особистості дитини, допоможуть їй об’єктивно оцінювати себе та адекватно реагувати на життєві виклики.

1.3. Вплив стилю сімейного виховання на становлення особистості дитини

Виховання дитини одна з найважливіших функцій сучасної родини [25; 26; 27].

Родинне виховання-це виховання дітей у сім'ї батьками, родичами, опікунами або особами, що заміняють батьків. Специфічною особливістю родинного виховання є те, що воно здійснюється в контексті життя самої сім'ї, на основі внутрішньо родинних стосунків, трудових та опікунських обов'язків і родинно побутової культури. Його визначальна роль обумовлена, глибинним впливом на весь комплекс фізичного і духовного життя дитини.

Фізичне виховання виступає сьогодні на перший план, бо пріоритет здоров'я дитини є найвищим для сім'ї та держави. У сім'ї фізичне виховання дітей забезпечується створенням здорового способу життя, правильною організацією розпорядку дня, заняттями спортом, загартуванням організму.

Інтелектуальне виховання передбачає зацікавлену участь батьків у розвитку пізнавальних інтересів, здібностей, нахилів і талантів дітей; формування свідомого ставлення до знань і постійного їх оновлення,

прагнення до освіти і творчого самовдосконалення.

Моральне виховання в сім'ї плекає гуманістичні основи особистості: любов, повагу, співпереживання, милосердя, доброту, совість, чесність, порядність, справедливість, гідність, обов'язок.

Трудове виховання в українській родині закладає основи майбутнього життя дітей. Воно забезпечує розуміння праці як вищої цінності людини і суспільства, повагу до людей праці, формується працьовитість, господарність, бережливе ставлення до суспільної і приватної власності, природних багатств, готовність до життєдіяльності в умовах ринкових відносин.

Художньо-естетичне виховання в сім'ї закладає основи естетичної культури дітей. У родині відбувається найперше естетичне сприйняття прекрасного в природі і навколишній дійсності; формуються естетичні смаки і почуття; створюються умови для оволодіння надбаннями національного мистецтва, музики, побуту; виховується потреба створювати навколо себе прекрасне; розвиваються таланти і обдарування дітей.

У сімейному вихованні, як свідчать численні спостереження, найпоширенішими методами впливу на дитину дошкільного віку є привчання, вправляння, вимоги, навіювання, довіра або недовіра, особистий приклад батьків, покарання, заохочення та його форми похвала та схвалення, пояснення, примушування.

Найефективнішими для дітей цього віку є такі методи виховання як привчання та вправляння, оскільки за їх допомогою відбувається органічне включення дитини до життя сім'ї, доручена їй справа стає важливою не тільки для неї, а й для її оточення. Досить поширеними є вимоги та навіювання, менше довіра та заохочення. У багатьох молодих сім'ях дітей карають-фізично і морально. Дорослих дратує дитяча непосидючість, до речі, природна для дитини, надмірна цікавість тощо. Причиною покарань дитини в сім'ї є також завищена або занижена оцінка батьками її можливостей, постійне очікування успіху та недостатня вимогливість молодих батьків до

самих себе, як до вихователів, нездатність до аналізу особистої виховної діяльності. Під час покарань відбувається приниження гідності дитини, оскільки, як правило, негативно оцінюють її саму, а не її вчинок.

У практиці сімейного виховання трапляються численні випадки неправильного і невмілого користування примушуванням. На думку багатьох молодих батьків, не має рацій роз'яснювати малій дитині доцільності чи необхідності того чи іншого виду діяльності, легше примусити її це зробити. У результаті такого виховання дитина не привчається до самостійності, не набуває навичок розумного вирішення справ. Досвід показує, що в дорослішому віці такі діти перестають бути покірливими, але, не володіючи навичками самоконтролю та самоорганізації, наражаються на конфлікти і неприємності в сім'ї та суспільстві. Надзвичайно гострою проблемою сучасності є масове маніпулювання: батьки маніпулюють дітьми, а діти вдаються до маніпуляції батьками-і все заради досягнення якоїсь конкретної мети: примусити зробити саме так, як хочеться зробити маніпулятору. В арсеналі засобів цього примусу-залякування, навіювання, негативне оцінювання. Батьки маніпулятори вважають, що їхній головний обов'язок полягає в тім, щоб контролювати поведінку дітей. Ця відповідальність за них з часом перероджується в почуття всемогутності. Тому головний підхід полягає у формулі «ти мусиш». І більшість батьків упевнена, що це неодмінно змінить поведінку дитини, а можливо, і її сутність на краще. Один з улюблених батьківських прийомів базується на тому, щоб керувати дитиною за допомогою пробудження в ній почуття провини, залякування негативним ставленням оточення чи навіть рідних. Маніпулювання, як правило, травмує людську психіку і стає причиною страждань незалежно від віку конкретної людини. Перші приклади маніпуляції засвоюють від батьків або дорослих які у свою чергу, відчувають на собі маніпуляції суспільства. Є думка, що багато вчинків дітей відповідають батьківським поглядам і підходам, часом навіть таким, які батьки намагаються приховати. Діти, особливо дошкільного віку, уважно спостерігають та інстинктивно

наслідують поведінку дорослих [28].

Тому не варто очікувати від дитини, що вона буде доброю до людей, коли її батьки ставляться до них упереджено, з неприязню; неможливо виховати дитину чесною, якщо навчити її брехати (наприклад, говорити небажаному гостю, що батьків немає вдома). Діти миттєво помічають розходження між тим, що говорять і що роблять їхні батьки. І коли настає час їм самим обирати той чи інший спосіб поведінки, то вони, як правило, ігнорують настанови, віддаючи перевагу наслідуванню прикладів. Ось чому одним із самих важливих методів батьківського виховання є власний позитивний приклад.

Багато вчених особливо у сфері педагогіки і соціальної педагогіки працюють над аналізом і оцінкою сім'ї як фактора виховання. Такий аналіз пропонують робити на трьох рівнях [29]:

На І рівні аналізу сім'ї як фактора виховання варто виділити соціальний статус батьків, демографічний склад сім'ї та характер сімейних стосунків.

Аналіз педагогічної практики і теоретичних джерел показує, що суттєвим параметром цих трьох чинників є:

1. Соціальний статус батьків:

а) професійний стан – робочі, службовці, працівники сфери обслуговування, інтелігенція, комерсанти, домогосподарки, різні варіанти професійного стану батька і матері;

б) соціально-політична позиція – нейтральна, активна, пасивна, анти суспільна направленість батьків.

2. Демографічний склад сім'ї :

а) склад дорослих членів сім'ї – мати і батько; одна мати; один батько; мати, батько та інші дорослі; вітчим у сім'ї; нерідна мати; опікуни;

б) склад дітей – одна дитина; двоє дітей; багатодітна сім'я; зведенні діти; прийомні діти; рідні і нерідні діти.

3. Характер сімейних стосунків:

а) взаємини батьків – демократичні на основі любові і взаємоповаги, авторитарна позиція матері, авторитарна позиція батька, аморфні (безпринципні) відносини батьків, неприязні відносини між батьками;

б) батьки і діти – демократичні стосунки, авторитарні, ліберальні; в) діти між собою – «братські» стосунки, неприязні взаємини;

г) поза сімейні зв'язки – коло спілкування сім'ї, предмети і культура спілкування; зв'язок з культурним оточенням дитини, зв'язок зі школою та позашкільними виховними закладами.

II рівень: матеріальний, освітній і культурний рівень сім'ї. Основними параметрами цих факторів є:

1. Матеріальний рівень сім'ї:

а) матеріальне забезпечення сім'ї – рівень забезпечення (високий, середній, низький), наявність необхідних предметів домашнього господарства (наявність необхідного, нестача або надлишок);

б) матеріальні потреби сім'ї – в рамках норми, завищені, занижені;

в) характер задоволення і розподілу матеріальних благ – переважна витрата на матеріальні потреби (їжа, одяг, техніка, прикраси); переважні витрати на культурні та освітні потреби; безпланова, безпринципна розтрата;

г) ставлення дітей до матеріальних цінностей – адекватне, споживацьке, байдуже.

2. Освітній рівень:

а) батьки одного рівня освіти – вища освіта, неповна вища, середня, низький середній рівень;

б) батьки з різним освітнім рівнем – незначний пріоритет батька, незначний пріоритет матері, велик5а різниця в освітніх рівнях батька і матері.

3. Культурний рівень сім'ї:

а) ступінь засвоєння культури сім'ї – високий (декларується спеціальний культурний розвиток), хобі, нема культурних потреб;

б) керівництво культурним розвитком дітей – активна позиція батьків, стихійність у розвитку культурних потреб і навичок, негативний вплив на розвиток дитини.

ІІІ рівнем аналізу сім'ї як фактора виховання варто вважати інтегральний рівень. На якому сім'я безпосередньо впливає на хід виховного процесу:

а) сім'я як виховне середовище – наявність умов для фізичного і духовного розвитку дітей; сім'я як організатор життя і діяльності дитини; сім'я як керівник розвитку особистості дитини (розумового, естетичного, морального, трудового);

б) участь сім'ї у формуванні світогляду дитини – вплив самої сім'ї, використання поза сімейних факторів (бібліотеки, культурно-просвітницькі заклади, засоби масової інформації, музеї);

в) сім'я як організатор різних видів діяльності дитини – навчальної, трудової, суспільно-корисної, відпочинку (спілкування, гра, образотворче мистецтво);

г) сприятливий емоційний мікроклімат для формування і розвитку особистості;

д) педагогічна культура сім'ї – свідоме використання педагогічної науки і практики у вихованні дітей, інтуїтивний вибір правильного педагогічного стилю в сім'ї; непослідовна позиція у вихованні; невміння батьків організувати виховну дію (невміння бачити ціль і задачі виховання, помилки у виборі засобів, методів, прийомів, організаційних форм); антипедагогічний вплив сім'ї (неусвідомлене і свідоме);

е) педагогічний стиль керівництва в сім'ї – авторитарний, демократичний, ліберальний, змінення стилів керівництва;

є) ставлення дітей до педагогічного впливу сім'ї – позитивне сприйняття, нейтральне, негативне, критичне сприйняття дітьми виховання.

Провівши аналіз сім'ї, як основного фактору виховання, можемо зазначити, що сім'я дійсно є первинним чинником виховання дитини, тому

що має найбільший вплив у період інтенсивного формування психічних і соціальних якостей особистості. У сім'ї дитина набуває соціального, побутового, життєвого досвіду, навчається правил спілкування, сімейних традицій.

1.4. Стиль сімейного виховання як чинник формування самооцінки особистості дитини

В історії розвитку виховної практики найбільш поширеними є два головні стиля виховання: первіснообщинний і соціально – орієнтований.

Перший історичний стиль виховання відноситься до первіснообщинного ладу. Його особливістю була висока ефективність і значна відповідність цілей, засобів і результатів виховання [30].

Можна сказати, що виховувало саме життя; природне оточення вимагало від людини тільки такої поведінки і дії, які дозволяли б її вижити.

Другий стиль виховання був детермінованим суспільним розподілом праці і супроводжувався майновою і соціальною нерівністю. Різні соціальні групи і окремі люди мали можливості, відповідні до їх суспільного стану. В результаті у них з'являлись різні задачі. Тобто відбулася диференціація цілей виховання і способів їх реалізації. Тому другий тип представляє історичне різноманіття виховання людини, яке обумовлене соціокультурними особливостями цивілізації, епохи, країни, нації.

Також в процесі цивілізаційного розвитку людства сформувалися східний і західний стилі виховання.

Для східного типу виховання характерні жорсткі вимоги, що до використання жорстких норм і канонів. Людина тут розуміється, як духовна єдність емоцій, волі і розуму. Одночасно ця традиція намагається звернутися до духовності людини. Тому знання носить вторинний характер, як спосіб досягнення «локальних» задач. В результаті, для людини сходу обмеження індивідуальної свободи, незалежності мислення, самостійності в різних

сферах життя було типовим.

Основними рисами виховної традиції, яка визначила західний тип виховання, можна назвати [31]:

- ціннісно орієнтований характер виховання і навчання;
- переважна орієнтація на розвиток волі та розуму;
- ствердження у людині індивідуальних і творчих підвалин, які поєднуються з гармонізацією відносин з суспільством.

Потрібно визначити також основні моделі та стилі виховання. Залежно від філософської концепції, яка визначає принципи та особливості системи виховання, як: прагматична, антропологічна, соціетарна, технократична, вільного розвитку.

Перші ідеалістичні ідеї у вихованні належать Платону. Головне призначення виховання вбачали у відкритті вихованцем власної самоцінності, світу ідей і перетворення їх у зміст особистості. Сучасні представники цього напрямку в розумінні і організації процесу виховання вбачають такі положення: в основі процесу має бути високий інтелектуально – змістовний рівень взаємодії вихованця і вихователя, основою виховання має бути самореалізація особистості.

Реалізм як філософія виховання спирається на положення про передачу вихованцю знань, цінностей, досвіду, які необхідні йому в практичній дії. Виховання мусить бути побудовано так, щоб воно головним чином збуджувало поведінку та діяльність вихованця.

Прагматики розглядали виховання, як процес реального життя вихованця в умовах сьогодення. Головним завданням такого виховання є навчання загальним методам та принципам рішень типових проблем, з якими людина зустрічається у житті. Технологічна основа такого виховання – взаємодія вихованця з реальним середовищем (природою, соціумом), як на пізнавальному так і на практичному рівнях. Зміст виховання формується самою логікою життя та потребою вихованця. Слабким місцем прагматичної моделі виховання є відхилення від загально прийнятих суспільних моральних

норм та спрямованість на формування суто прагматичної, індивідуалістичної моделі особистості.

Антропоцентриська (антропологічна) модель виховання спирається на розуміння сутності людини як відкритої системи. Процес виховання не може бути обмежений нормами чи орієнтуватися на ідеали, він передбачає вдосконалення особистості у всьому багатстві виявів.

Соціетарна модель виховання орієнтована на виконання соціального замовлення як вищої цінності. Характерним для цієї моделі є те, що всі цінності, крім тих, що існують у суспільстві, є хибними.

Гуманістичне виховання спирається на особистісні та індивідуальні, особливості вихованця. Провідною ідеєю такого виховання є допомога у становленні та удосконаленні особистості, усвідомленні нею своїх потреб та інтересів. У процесі виховання створюється атмосфера довіри стимулюється діяльність вихованця у виборі його моделі поведінки, рішенні проблемних ситуацій.

Вільне виховання – це варіант демократичного стилю виховання, спрямованого на створення вільного вибору способів поведінки вихованцями. Вільний вибір завжди вимагає критичного мислення. У таких умовах вихователь мусить допомогти вихованцю зрозуміти себе, свої емоції, поведінку характер людських стосунків у суспільстві.

Технократична модель виховання орієнтована на суворе спрямування, управління та контроль виховного процесу. Результати виховання в цій моделі заздалегідь програмовані та технологічно організовані. Представники цього напрямку у вихованні керуються формулою «стимул – реакція – підкріплення». Виховання розглядається як формування системи поведінки з допомогою підкріплень, відпрацювання бажаної поведінки в різних соціальних ситуаціях як її стандарту.

До основних стилів виховання відносять: авторитарне, демократичне, ліберальне [31, 54].

Авторитарний тип – це виховання в рамках якого певна ідеологія приймається, як єдино, правильна у стосунках між людьми. Чим вища соціальна роль вихователя як транслятора цієї ідеології, тим сильніший примус поводитися так, а не інакше. У такому випадку відбувається не лише оперування природою людини, а й маніпуляція її діями. При цьому домінують такі виховні методи, як вимога, вправа у потрібній поведінці з цілю формування звичної поведінки.

Примус є основним шляхом передачі соціального досвіду новому поколінню. В діяльності вихователя домінує догма загальної опіки, безпомилковості, абсолютного знання.

Авторитарний стиль характеризується централізацією керівництва, домінуванням одного.

Демократичний стиль виховання характеризується високим рівнем вербального спілкування з вихованцем; включеністю дітей до обговорення і вирішення проблем навчання, відпочинку, інтересів; урахування їхньої думки; готовністю прийти на допомогу за потреби, одночасна віра в успішну самостійну діяльність; адекватним батьківським контролем.

Ліберальний стиль – характеризується певною байдужістю (частіше неусвідомленою). Це може бути через велику любов до дитини; ідеї повної свободи дитини завжди і у всьому; байдужості до дитини і її подальшої долі. Головний принцип такого виховання – не заважати будь-яким діям дитини, задовольняти всі її бажання та потреби, часто на шкоду розвиткові дитини.

Доцільно розглянути також такі особливості виховання, як виховання однієї дитини в сім’ї, виховання в багатодітних та неповних сім’ях.

Особливості виховання єдиної дитини в родині [32].

На цю проблему існують дві точки зору. Перша – єдина дитина виявляється більш емоційно стійкішою, ніж інші діти, тому що не знає хвилювань пов’язаних із суперництвом між братами (сестрами). Друга: єдиній дитині потрібно перебороти більше труднощів, ніж звичайно, щоб отримати психічну рівновагу, тому що її не вистачає брата чи сестри. Часто

підтверджується інша точка зору. Труднощі, однак, не є неминучими, проте зустрічаються доволі часто.

Безперечно, батьки, які мають одну дитину звичайно приділяють її надмірну увагу, вони занадто піклуються про неї, тому що вона у них одна, тоді як насправді вона всього лише перша [33].

Перешкодами розвитку дитини можна назвати тепличні умови. У результаті надмірної поблажливості, якою оточують дитину, вона неодмінно зіткнеться з великими труднощами і розчаруваннями, коли опиниться за межами домашнього кола, оскільки і від інших людей буде чекати уваги, до якої звикла в сім'ї. З цієї ж причини вона стане занадто серйозно ставитися до самої себе. Саме через те, що її кругозір занадто малий, багато дріб'язків здаватимуться її дуже великими і значними. Дитині буде дуже важко знайти спільну мову з однолітками, своє місце серед них.

Для розвитку, дитині необхідний простір в якому вона б могла вільно рухатися. Їй потрібна внутрішня і зовнішня воля, вільний діалог з навколишнім світом. Єдиній дитині часто відмовлено у такому просторі. Усвідомлено чи ні їй нав'язують роль зразкової дитини. Щодо неї будуються чистолюбиві плани на майбутнє. За кожним проявом життя ведеться спостереження. Така поведінка може привести до формування таких рис як: розбещеність, несамостійність, невпевненість, переоцінка своїх можливостей.

Щоб уникнути таких проблем, потрібно розуміти, що дитина – частина «системи сім'я», а не її центр [34].

Специфіка виховання у багатодітній сім'ї має свої позитивні і негативні сторони, а процес соціалізації дітей свої труднощі і проблеми.

З одного боку, тут, як правило виховуються розумні потреби і уміння рахуватися з потребами інших;ні в кого із дітей нема підґрунтя для формування егоїзму, асоціальних рис, так як нема привілейованого положення. Більше можливостей для спілкування, турботи про молодших, засвоєння моральних і соціальних норм і правил; краще можуть формуватися такі моральні якості, як чуйність, людяність, відповідальність, повага до

людей. Діти з таких родин виявляються більш підготованими до подружнього життя, вони легше долають рольові конфлікти.

Однак процес виховання в такій родині може бути складним і суперечливим. У таких родинах часто втрачають почуття справедливості до дітей, виявляють більшу прихильність меншим. Скривджена дитина завжди гостро відчуває дефіцит тепла і уваги до неї, по-своєму реагуючи на це (тривожність, невпевненість, агресивність або неадекватні реакції). Також збільшується навантаження на батьків. У них залишається менше часу на виховання і спілкування з дітьми [34, 72]. На жаль діти з багатодітних родин частіше стають на соціально небезпечний шлях, майже в 3,5 рази частіше, ніж діти з родин інших типів.

Багатодітна родина має менше можливостей для задоволення потреб та інтересів дитини. Моніторинг соціально – економічного потенціалу показав, що більшість багатодітних родин живе за межею бідності.

Виховання дитини в неповній сім′ ї . Дитина дуже чутлива до тепла родинного вогнища і завжди глибоко страждає коли воно згасає. Поділ родини або розлучення, навіть коли все відбувається чемно і пошанливо, незмінно викликає у дитини психічну травму і сильні переживання.

Дитина сприймає відхід одного із батьків, як відмову від неї. Дитина може зберігати це почуття багато років.

Якщо дитина навіть бачиться з одним із батьків, то можливі два варіанти подій. У першому до неї чуйно і тепло ставляться, дитина не розуміє чому її позбавляють цього відчуття і ображається на того з батьків, з ким живе постійно. В іншому – якщо до неї ставляться сухо і відчужено, вона може відчувати провину за таке ставлення до себе. Така ситуація може зробити з дитини маніпулятора.

Якщо дитина не знала свого батька матір, то це відображається на її рольовому встановлені, емоційній сфері (відчуває настрій та переживання матері). У подальшому можуть виникати конфлікти з іншими дітьми через запитання про батька або матір. Щоб допомогти дитині потрібно пояснити її ,

що сталося, що в цьому нема її провини. Допомогти їй стати дорослішою і самостійною, не культивувати в дитині надмірну і нездорову залежність від одного з батьків. Уникати надмірної опіки, особливо матері над сином.

Особливості сімейного виховання в подальшому вплинуть не лише на соціалізацію особистості, а й на її подальший життєвий сценарій, у створенні власної сім'ї та вихованні дітей.

Підсумовуючи ключові аспекти впливу сім'ї на формування особистості дитини, важливо зазначити, що сім'я є основним соціальним інститутом, де закладаються основи морального, психологічного та соціального розвитку. Стиль виховання, рівень емоційної підтримки та взаємодія з батьками значною мірою визначають самооцінку дитини, її ставлення до оточення та власних можливостей.

В ході теоретичного аналізу було виявлено, що різні стилі виховання мають різноманітний вплив на розвиток дитини. Авторитарний стиль виховання може призводити до розвитку низької самооцінки, замкнутості або агресії. Демократичний стиль сприяє формуванню впевненості, соціальної активності та відповідальності. Нестача уваги або гіперопіка можуть негативно вплинути на самостійність та емоційну стабільність дитини.

Виконання основних сімейних функцій і стилі сімейного виховання впливають не лише на організацію життя дитини в сім'ї, а й на її подальшу самореалізацію, соціалізацію і життєвий шлях.

Отже, сімейне виховання є визначальним фактором у формуванні особистості дитини, і розуміння його впливу допомагає усвідомити важливість створення гармонійного середовища для розвитку дитини. Важливим завданням для батьків є створення умов, у яких дитина зможе вільно розвивати свої здібності, формувати здорову самооцінку та будувати гармонійні стосунки з оточенням.

РОЗДІЛ 2.
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ДИТИНИ

2.1 Організація та проведення емпіричного дослідження

Ставлення батьків до своїх дітей відображається у їхніх почуттях, поведінці та спілкуванні з дитиною. Це взаємодія, через яку видно, чи батьки приймають дитину такою, якою вона є, або ж навпаки, не приймають і, можливо, критикують її поведінку. Важливо також, як батьки оцінюють вчинки дитини та її особисті якості, наприклад, чесність, доброту, слухняність тощо [35]. Через спостереження за тим, як батьки поводяться з дитиною, можна визначити, який саме стиль виховання вони використовують. Вивчення цього питання дає змогу зрозуміти, в якій емоційній атмосфері зростає дитина і який вплив ця атмосфера може мати на її розвиток як особистості. Психологічний і емоційний розвиток дитини значною мірою залежить від того, як її сприймають і підтримують у родині.

Щоб дослідити, як стиль сімейного виховання впливає на самооцінку дитини, використовуються різні психодіагностичні методики. Однією з таких методик є «Який Я?» (Додаток А) [64]. Ця методика допомагає виявити, як дитина сама себе сприймає і оцінює. В процесі дослідження дитині задають питання про її особисті якості – наприклад, чи вважає вона себе доброю, чесною, слухняною тощо. Дитячі відповіді допомагають психологу оцінити рівень її самооцінки. Ці відповіді аналізуються і переводяться у бали, які визначають, чи висока, середня чи низька самооцінка дитини. Висновки про рівень розвитку самооцінки робляться на основі загальної суми балів, набраних за різні якості.

З метою дослідження впливу стилю сімейного виховання на формування самооцінки у дітей дошкільного віку, було проведено емпіричне дослідження на базі дошкільного навчального закладу «Чарівний замок» у місті Запоріжжя. У дослідженні взяли участь 50 дітей старших груп (27 дівчаток та 23 хлопчики) та їхні батьки. Основна мета дослідження полягала у виявленні зв'язку між стилем виховання в родині та рівнем самооцінки дітей [60].

Етапи проведення дослідження:

1. Підготовчий етап включає визначення проблеми та мети дослідження, а також вивчення наукової літератури з психології та педагогіки щодо типів виховання та їх впливу на самооцінку дитини, розробляється план дослідження, формується вибірка (визначається кількість дітей та батьків, їх вікові, соціальні і географічні характеристики).

2. Емпіричний етап включає проведення анкетування серед батьків для визначення типу виховання та тестування дітей для оцінки рівня їх самооцінки.

3. Аналітико-узагальнювальний етап включає обробку та аналіз отриманих даних. На цьому етапі ми формуємо висновки щодо впливу типів виховання на самооцінку, розробляємо рекомендації для батьків і педагогів.

Для аналізу використовувались такі основні методи:

- Оцінка стилю виховання з боку батьків проводилася за допомогою анкетування, яке включало такі стилі, як авторитарний, ліберальний та демократичний.

- Самооцінка дітей оцінювалася через спостереження за їхньою поведінкою, а також за допомогою психологічних тестів, адаптованих до дошкільного віку, зокрема використання тесту адаптованого варіанту.

Згідно з методикою, рівень самооцінки можна класифікувати за шкалою від дуже високої до дуже низької.

10 балів - дуже високий; 8-9 балів - високий;

4-7 балів – середній;

2-3 біли - низький;

0-1 бали - дуже низький.

Взагалі, дітям дошкільного віку зазвичай властива досить висока самооцінка, що є нормою для цього віку. Проте, є певні нюанси в адекватності цієї самооцінки. Наприклад, якщо дитина стверджує, що вона завжди слухняна або завжди чесна, це може свідчити про те, що вона недостатньо критично оцінює себе. В такому випадку, психолог може додатково перевірити, наскільки адекватною є самооцінка, порівнявши відповіді дитини з тим, як ті ж самі якості оцінюють її батьки.

Іншою важливою методикою є проективний тест «Малюнок сім'ї» (Додаток А) [64]. Він використовується для вивчення того, як дитина сприймає свою родину та стосунки всередині неї. Коли дитина малює свою сім'ю, вона через малюнок відображає своє бачення того, як складаються стосунки між членами родини, які емоції вона переживає у сімейному колі. Це може допомогти зрозуміти, чи існують певні тривоги або конфлікти, які дитина відчуває у взаємодії з батьками або іншими членами родини. Тест «Малюнок сім'ї» також дозволяє проаналізувати, як дитина сприймає атмосферу в родині і яким чином ці взаємини можуть вплинути на її подальший розвиток.

Кожен такий малюнок є індивідуальним виразом дитини і демонструє не тільки її бачення сімейних взаємин, але й може відображати її емоційний стан та навіть попередній досвід. Наприклад, дитина може відобразити у малюнку ті емоції, які вона переживала в минулому або ті, що її турбують у теперішньому часі. Цікаво, що цей метод дослідження не лише дає інформацію про поточний стан дитини, але й може допомогти побачити її сприйняття майбутніх відносин у сім'ї. Це відбувається тому, що дитина, малюючи свою сім'ю, переживає ситуації, пов'язані з актуальними для неї питаннями та проблемами у стосунках.

Важливо зазначити, що психолог, аналізуючи результати цього тесту, не повинен нав'язувати дитині власне бачення ситуації або інтерпретувати малюнки надто прямо. Навпаки, необхідно залишити дитині простір для власного осмислення ситуації. Дитина має самостійно зрозуміти те, що вона може сприйняти відповідно до свого віку та психологічної зрілості. Роль психолога полягає в тому, щоб допомогти дитині зрозуміти її місце в родині, проаналізувати її взаємодію з батьками та іншими членами сім'ї. Психолог також може допомогти дитині знайти способи адаптації в родинному колі, якщо існують певні труднощі або конфлікти. Водночас важливо уникати занадто нав'язливої інтерпретації та дозволити дитині самій виявити й осмислити ту інформацію, яку вона готова прийняти. Тест зазвичай включає виконання малюнку та подальшу розмову з психологом, яка дозволяє отримати додаткову інформацію про сприйняття дитиною сімейних стосунків.

Таким чином, методики для оцінки батьківського ставлення до дітей і самооцінки дітей є важливими інструментами для розуміння емоційного і психологічного стану дитини, її сприйняття себе та стосунків у родині [60]. Вони дозволяють виявити, які моделі виховання застосовуються в родині, як дитина реагує на них і як це впливає на її розвиток [38].

Для здійснення діагностичної процедури респонденту надається аркуш паперу без розмітки, простий олівець та гумка. Важливо зазначити, що ця методика має багато варіантів і модифікацій. Визначити пріоритетність будь-якого з науковців щодо застосування малюнка сім’ї як інструмента для дослідження міжособистісних відносин досить складно. Серед фахівців-психологів, які активно використовували цей метод. У своїх роботах вони підкреслювали, що існує чіткий зв'язок між тим, що саме дитина малює на зображенні сім'ї, та реальними стосунками між членами родини, зокрема між батьками та дітьми. Проективний підхід, який застосовується у цьому методі, дозволяє не лише проаналізувати сімейну структуру, але й зрозуміти характер взаємодії між членами сім’ї та те, як дитина сприймає своє місце в

родині, як бачить своє «Я» і які емоційні переживання вона відчуває у стосунках з родичами.

Методика використання малюнка сім'ї є однією з найпопулярніших серед психологів, які працюють з дітьми, оскільки вона дає змогу отримати вичерпну інформацію про сприйняття дитиною сімейних взаємин. Саме завдяки своїй багатофункціональності цей тест займає чільне місце серед діагностичних інструментів, спрямованих на дослідження відносин між батьками та дітьми, а також між братами і сестрами (сіблінгів). Процедура виконання завдання, під час якого дитина малює свою сім'ю, є досить простою і водночас інформативною. Вона сприяє встановленню позитивного емоційного контакту між дитиною та психологом, знижуючи рівень напруги, що може виникнути під час діагностичного процесу. Така методика є найбільш ефективною для дошкільнят та дітей молодшого шкільного віку, оскільки результати, отримані за допомогою цього методу, мінімально залежать від рівня мовного розвитку дитини та її здатності вербалізувати свої емоційні переживання або рефлектувати щодо пропонованих ситуацій.

Опитувальник батьківського ставлення, також є важливим інструментом у цій сфері (Додаток А) [60]. Він дозволяє оцінити ставлення батьків до своїх дітей як цілісну систему, що включає почуття, думки та вчинки дорослих по відношенню до дитини. Батьківське ставлення розглядається як своєрідна психосоціальна установка, яка включає в себе емоційний, раціональний та поведінковий компоненти. Опитувальник містить 61 питання, що розбиті на п'ять шкал, кожна з яких оцінює певний аспект батьківського ставлення до дитини дошкільного віку. Ці шкали включають [60]:

Таблиця 2.1

Аспекти батьківського ставлення

Аспект батьківського ставлення	Опис
Прийняття – неприйняття дитини	Ця шкала дозволяє зрозуміти загальне емоційне ставлення батьків до дитини – чи сприймають вони її позитивно і з любов'ю (прийняття), чи ж ставляться до неї з емоційним негативом (неприйняття).
Кооперація	Оцінюється прагнення батьків до співпраці з дитиною, їхня готовність брати участь у її житті, допомагати та підтримувати.
Симбіоз	Шкала допомагає з'ясувати, чи прагне батько або мати до надмірної близькості з дитиною, чи навпаки намагається підтримувати певну емоційну дистанцію.
Контроль	Визначає рівень контролю з боку батьків над поведінкою дитини та те, наскільки демократичні чи авторитарні їхні підходи до виховання.
Ставлення до невдач дитини	Оцінюється реакція батьків на успіхи та невдачі дитини, на її недоліки та досягнення.

Відповіді респондента на питання опитувальника оцінюються за шкалою «так» або «ні», після чого підсумовуються бали для кожної з шкал. Результати опитування переводяться у відсотки, які дозволяють порівняти показники респондента з іншими батьками і зрозуміти, на якому рівні перебуває його ставлення до дитини в контексті загальної вибірки.

Ще одним діагностичним інструментом є методика PARI, яка використовується для дослідження специфіки сімейного життя з точки зору батьків (Додаток А) [40]. У цій методиці виділено 23 аспекти, які охоплюють різні сфери сімейних відносин: ставлення до виховного процесу, до дітей, до родинного побуту тощо. В рамках цієї методики оцінюються такі характеристики, як надмірна турбота, залежність від сім'ї, контроль, по давлення волі дитини, сімейні конфлікти, партнерські відносини між батьками, рівень задоволення батьків своєю роллю тощо.

Загалом, методика PARI дозволяє з'ясувати, що саме переважає у сімейних стосунках: оптимальний емоційний контакт, надмірна дистанція між батьками і дитиною, надмірний контроль чи акцент на професійній діяльності батьків. Опитувальник складається зі 115 запитань, до кожного з яких пропонується чотири варіанти відповіді, що оцінюються від 1 до 4 балів. Максимально можливий результат, який може отримати респондент за цією методикою, становить 160 балів.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів за психодіагностичними методиками

З метою дослідження впливу стилю сімейного виховання на формування самооцінки у дітей дошкільного віку, було проведено емпіричне дослідження на базі дошкільного навчального закладу «Чарівний замок» у місті Запоріжжя. У дослідженні взяли участь 50 дітей старших груп, зокрема 27 дівчаток та 23 хлопчики, а також їхні батьки.

Застосовуючи методику «Який Я?» (рис. 2.1.), були отримані наступні результати: 20% дітей мали дуже високу самооцінку, 27% – високу, 36% – середню, і 17% – низьку. Діти з високою або середньою самооцінкою зазвичай відчувають себе впевненими, відкритими для спілкування та не схильні до конфліктів. Вони гармонійно сприймають себе та своє оточення, турбуються про своє фізичне та емоційне здоров'я. У них немає значних проблем з адаптацією до соціуму, і вони здатні робити висновки зі своїх помилок.

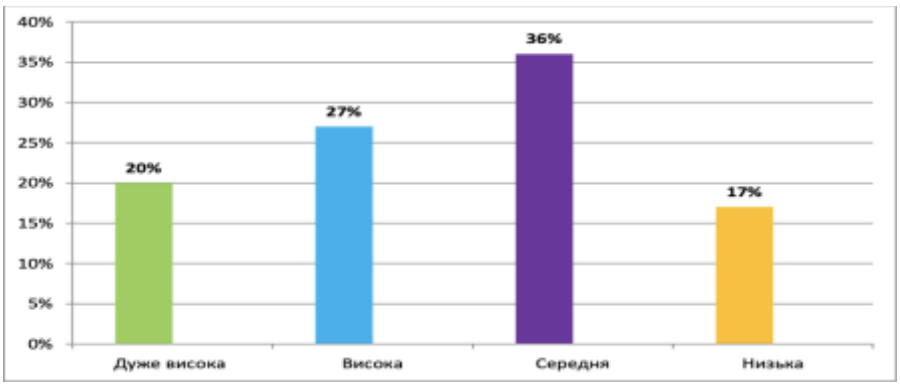

Рис. 2.1. - Рівні самооцінки у дітей

Натомість діти з низькою самооцінкою проявляють тривожність, сором'язливість і невпевненість у собі. Вони часто потребують підтримки та схильні уникати ситуацій, де можуть помилитися. Важливим є те, що такі діти сприймають свої невдачі як підтвердження своєї некомпетентності, що лише посилює їх страх перед помилками. Такі діти намагаються уникати активних дій або відкладати рішення, оскільки не вірять у свою здатність зробити правильний вибір.

Для дітей дошкільного віку є типовим мати завищену самооцінку, що пояснюється специфікою їхнього вікового розвитку. Близько 27% дітей мали високу (іноді навіть завищену) самооцінку, що є цілком нормальним для цього віку і вказує на позитивний розвиток особистості. Однак надмірно висока самооцінка може свідчити про нереалістичне сприйняття себе та нездатність критично оцінювати власні вчинки, що потребує певної корекції.

Близько 36% дітей мають середній рівень самооцінки, який вважається найбільш оптимальним. У 17% дітей була виявлена низька самооцінка, і ці діти потребують корекційної роботи для підвищення впевненості в собі та поліпшення сприйняття своїх здібностей. Підсумовуючи, можна зазначити, що у 63% дітей була адекватна самооцінка, тоді як у 37% виявлені проблеми, які потребують уваги фахівців.

Детальнішу картину внутрішнього світу дітей можна отримати за допомогою проективних методик «Малюнок сім’ї» та «Моя сім’я», які дозволяють з'ясувати справжні мотиви їхньої поведінки і причини низької самооцінки. Зокрема, у малюнках діти відображають своє сприйняття сім'ї, стосунки між батьками і дітьми, а також власне місце в родині.

В ході дослідження ми запропонували дітям намалювати свої родини. Всі учасники швидко і з цікавістю виконували це завдання, що свідчить про позитивний настрій і можливі добрі стосунки в сім'ях. Однак на деяких малюнках (32%) було помітно дистанцію між членами сім’ї, що може свідчити про відчуження або недостатнє взаєморозуміння між ними. На деяких малюнках (11%) першими були зображені не члени сім'ї, а

різноманітні предмети, що може вказувати на емоційну стурбованість дитини і складні стосунки з батьками.

Відсутність на малюнках деяких важливих деталей, таких як частини тіла (вуха, руки), а також використання сильного натиску під час штрихування, може сигналізувати про напруженість у сімейних стосунках або страх перед авторитетними фігурами. Наприклад, великі очі на малюнках вказують на тривожність, а їх підкреслення може свідчити про наявність багатьох страхів.

Загалом, результати дослідження показали, що більшість дітей (63%) мають позитивне сприйняття себе та своєї сім'ї, проте значний відсоток (37%) дітей стикаються з внутрішніми проблемами, які можна пов'язати з сімейними стосунками і які потребують уваги з боку психологів.

На малюнках, представлених дітьми, також простежуються певні ознаки ворожості. Зокрема, 29% малюнків містять зображення рук, розкинутих у сторони, що можна інтерпретувати як вираження агресії. У 22% малюнків пальці зображені у вигляді довгих паличок, що також свідчить про агресивні настрої в сімейному середовищі. Загалом, 80% малюнків чіткі, яскраві, з великою кількістю деталей, виконані кольоровими олівцями чи фломастерами. Деформовані фігури присутні лише на 9% робіт, що може свідчити про певні емоційні чи психологічні труднощі у відносинах у родині.

Зробивши загальний аналіз малюнків, можна зробити висновок, що в сім'ях часто поєднується як фізичний контроль, так і елементи вербальної агресії, оскільки на малюнках були зображені деталі, які свідчать про це. Проте конкретна агресія не була спрямована на певного члена сім'ї, а розподілена загалом у зображенні. Також варто відзначити, що 3% дітей не зобразили себе на малюнку, що може вказувати на їхнє відчуження, неповноцінність або відчуття непотрібності в сімейному середовищі.

За допомогою проективних методик «Малюнок сім'ї» та «Моя сім'я» вдалося розглянути не лише ставлення дитини до себе, але й до інших членів родини. При цьому аналізувалося як розташування фігур, так і використані

кольори, емоційний вигляд зображених персонажів. Ці методики доповнили попередні дослідження і водночас виявили нові глибинні аспекти розвитку дітей.

Додатково було проведено опитування за методикою «Опитувальник батьківського відношення» (рис. 2.2.) [64]. Опитувальник батьківських відношень є інструментом для вивчення ставлення батьків до своїх дітей і особливостей їхньої взаємодії [41]. У результаті дослідження було виявлено, що в 46% сімей домінує тип батьківського ставлення «Прийняття». Це означає, що батьки емоційно залучені у стосунки з дитиною, сприймають її такою, як вона є, люблять і поважають її індивідуальність. Вони проводять багато часу з дитиною, враховують її інтереси та підтримують її плани.

У 21% сімей переважає тип «Кооперація», що свідчить про високий рівень зацікавленості батьків у житті дитини. Вони намагаються допомогти дитині, підтримують її ініціативи, виявляють гордість за її досягнення та творчі здібності. Діти в таких сім'ях відчувають підтримку з боку батьків і можуть відкрито звертатися за порадою чи допомогою.

У 14% родин виявлено тип «Симбіоз». Батьки з таким підходом вважають себе і дитину єдиним цілим, прагнуть захистити її від усіх можливих труднощів і неприємностей. Вони часто відчувають занепокоєння за свою дитину, сприймаючи її як маленьку і беззахисну.

У 17% випадків виявлено тип батьківського відношення «Авторитарна гіперсоціалізація», що передбачає високий рівень контролю над дитиною, вимогу дотримання суворої дисципліни і слухняності. Батьки вимагають безумовного виконання всіх вимог, і за виявлення власної думки дитина може бути покарана.

Лише 2% батьків виявляють тип «Маленький невдаха», що означає, що вони сприймають свою дитину як невпевнену, нездатну самостійно справлятися з життєвими труднощами. Такі батьки не довіряють своїй дитині і вважають, що вона потребує постійного контролю та опіки.

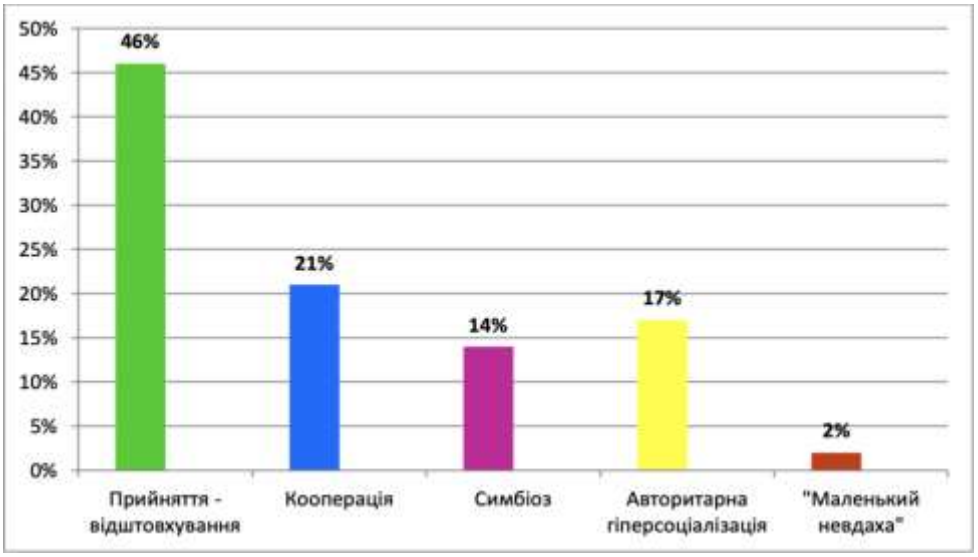

Рис. 2.2. - Стилі батьківського виховання

Серед стилів виховання, які переважають у досліджуваних батьків, найчастіше зустрічаються такі поєднання: прийняття та кооперація, кооперація та симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація і відштовхування, авторитарна гіперсоціалізація і «маленький невдаха», авторитарна гіперсоціалізація і симбіоз.

Таким чином, у досліджених сім'ях спостерігається тенденція до соціальної бажаності у відносинах з дитиною, наявність кооперації, симбіотичних стосунків, а також підвищений контроль і вимогливість до дитини. Згідно з отриманими даними, батьки виявляють досить адекватне і позитивне ставлення до своїх дітей.

На основі результатів тестування за методикою вивчення батьківського ставлення можна зробити висновок, що більшість дітей відчувають у сім'ї емоційну стабільність. У конфліктних ситуаціях батьки керуються почуттями любові, доброти та поваги до дитини.

Методика PARI (Parental Attitude Research Instrument) була використана для дослідження ставлення батьків, зокрема матерів, до різних аспектів сімейного життя та стосунків з дітьми. Аналіз результатів дослідження батьків і дітей дошкільного віку показав, що прояви батьківського ставлення варіюються від оптимального емоційного контакту до надмірної емоційної дистанції та концентрації на дитині [42].

Згідно з результатами дослідження (рис. 2.3.), 75% батьків прагнуть до оптимального емоційного контакту з дитиною, вибудовуючи рівноправні, партнерські стосунки, спонукаючи дитину до активної взаємодії. У 11% сімей спостерігається емоційна дистанція, де батьки ухиляються від тісного контакту, виявляють строгість і роздратованість. 14% респондентів схильні до надмірної концентрації на дитині, проявляючи зайву опіку, контролюючи її розвиток, пригнічуючи агресивність і волю дитини.

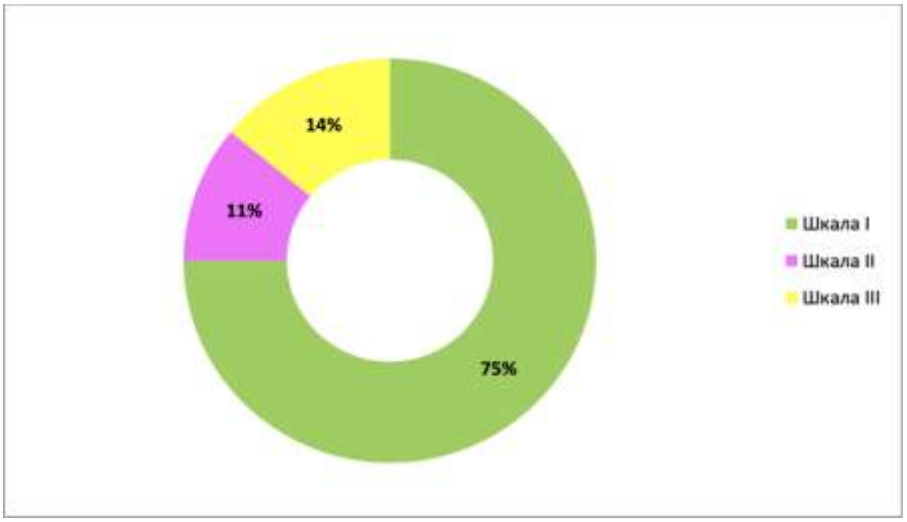

Рис. 2.3. - Загальна вибірка батьків по відношенню до дітей

Під час аналізу первинних результатів, отриманих за методикою PARI, було виявлено найяскравіші риси батьківського ставлення до дітей. Зокрема, 35% опитаних батьків демонструють вербалізацію — спонукання дітей до словесних проявів. У 34% батьків спостерігаються рівноправні стосунки з дитиною, де дитина виступає рівноправним партнером у взаємодії. 22% респондентів акцентують увагу на розвитку активності дитини. Крім того, були зафіксовані високі значення за іншими показниками, які стосуються ставлення матерів до сімейної ролі: 20% матерів демонструють над авторитетність у сім'ї, 19% характеризуються залежністю та несамостійністю, 15% вказують на обмеження власних інтересів рамками сім'ї, а 11% відчувають самопожертву у ролі матері.

Ця методика дозволяє не лише виявити батьківські установки, але й встановити взаємозв'язок між типом ставлення батьків до дітей та їх ставленням до сімейної ролі, зокрема матері. Виявлено, що існує позитивна залежність між цими показниками.

Для I групи батьків, які демонструють оптимальний контакт з дитиною, спостерігається зв'язок із такими показниками: обмеження інтересів жінки сімейними справами, відчуття самопожертви у ролі матері, над авторитетність, домінування матері та відсутність втручання чоловіка у справи сім'ї. II група батьків, яка характеризується надмірною емоційною дистанцією, має залежність від таких факторів, як сімейні конфлікти, залежність матері та її несамостійність. III група, яка демонструє надмірну концентрацію на дитині, співвідноситься з показниками, що свідчать про обмеження інтересів жінки сімейними рамками, над авторитетність, домінування матері, невтручання чоловіка у сімейні справи та незадоволеність роллю домогосподарки.

Персональні дані, отримані за показником оптимального емоційного контакту, були розподілені за шкалою від 0 до 20 балів. Більшість батьків (74%) продемонстрували середній рівень (9-18 балів) за цим показником, 23% мали високі значення, а лише 3% – низькі. Це свідчить про те, що більшість батьків прагнуть до партнерських відносин із дитиною, хоча їхні зусилля залишаються на середньому рівні. Існують деякі відмінності між середніми значеннями показників у групах хлопчиків і дівчаток.

За показником надмірної емоційної дистанції дані розподілилися від 4 до 20 балів. Переважна більшість батьків (82%) мають середні значення за цією ознакою, а 14% демонструють низькі значення. Лише 4% батьків мають високі прояви дистанції з дитиною. Ці результати свідчать про те, що у багатьох випадках спостерігається недостатній контакт з дитиною, хоча загальний рівень роздратованості та нестриманості залишається середнім. Відзначено, що щодо дівчаток батьки проявляють менше роздратованості, але більше строгості та ухилення від контакту.

Схожі результати спостерігаються і за показником надмірної концентрації на дитині, де більшість батьків (81%) демонструють середні значення. 11% батьків мають високі значення, а 8% — низькі. Найбільш вираженими ознаками є надмірна опіка, придушення волі та агресивності, надмірне втручання в особистий світ дитини і прагнення прискорити її розвиток.

Порівняльний аналіз даних дозволив встановити зв'язки між показниками батьківського ставлення та ставленням батьків до сімейної ролі та характером взаємовідносин із дітьми за методикою PARI. Наприклад, тип батьківського ставлення «Авторитарна гіперсоціалізація», який включає вимоги до послуху та дисципліни, позитивно корелює з такими показниками, як обмеження інтересів жінки рамками сім'ї, відчуття самопожертви, над авторитетність, незадоволеність роллю домогосподарки та надмірне втручання у розвиток дитини.

Батьки, які намагаються інфантилізувати своїх дітей (виявляючи недовіру, незадоволеність їхніми невдачами та неслухняністю, одночасно прагнучи захистити від труднощів і строго контролювати), демонструють зв’язок з такими показниками, як уникання контактів із дитиною, обмеження впливу поза сімейного середовища та бажання прискорити її розвиток.

Прояв схильності до симбіотичних відносин (відчуття єдності з дитиною, прагнення задовольнити всі її потреби, ставлення до неї як до маленької і беззахисної, позбавлення самостійності) не виявляє взаємозв'язку з показниками, що розкривають ставлення батьків до сімейної ролі та їх взаємовідносини з дітьми (методика PARI).

Найбільш соціально бажаний тип батьківського ставлення, «Кооперація» (інтерес до справ і дій дитини, співпереживання, висока оцінка її інтелектуальних і творчих здібностей, почуття гордості за дитину та довіра до неї), корелює з такими показниками, як відчуття самопожертви в ролі матері, її домінування, сприяння розвитку активності дитини, створення безпеки, страх образити дитину і прагнення прискорити її розвиток.

Тип ставлення «Прийняття-відштовхування» позитивно корелює з такими показниками, як відчуття самопожертви матері, незадоволеність роллю домогосподарки, домінування матері, а також такими аспектами взаємовідносин між батьками і дітьми, як суворість, надмірна вимогливість, уникання контактів, надмірна турбота і залежність, а також бажання прискорити розвиток дитини.

Для виявлення взаємозв'язку між змінними, було проведено кореляційний аналіз між стилем виховання та рівнем самооцінки дітей. Кореляційний аналіз базувався на статистичних даних, отриманих у ході дослідження.

Кореляційний аналіз показав, що між авторитарним стилем виховання та рівнем самооцінки дітей існує негативний кореляційний зв'язок ($r = -0.65$, $p < 0.05$) [43,44]. Це свідчить про те, що діти, які виховуються в умовах авторитарного контролю, частіше мають занижену самооцінку. Авторитарні батьки зазвичай виявляють строгість, вимогливість та контроль, що призводить до того, що діти відчувають нестачу підтримки та розуміння. У результаті, діти можуть сприймати себе менш впевненими у власних силах, що негативно впливає на їхню самооцінку.

Кореляційний зв'язок між ліберальним стилем виховання та самооцінкою дітей є позитивним, але слабким ($r = 0.32$, $p < 0.05$). Ліберальні батьки надають своїм дітям більше свободи, що, з одного боку, може сприяти розвитку незалежності, але з іншого — може призводити до нестачі структурованого виховання. В результаті, діти можуть мати середній рівень самооцінки, оскільки відсутність чітких меж і правил іноді може заважати їм формувати адекватну самооцінку.

Найбільш позитивний кореляційний зв'язок було виявлено між демократичним стилем виховання та рівнем самооцінки дітей ($r = 0.78$, $p < 0.01$). Це свідчить про те, що діти, виховані у демократичних сім'ях, де батьки демонструють розуміння, підтримку, заохочення та дають можливість дітям виражати власну думку, мають високий рівень самооцінки.

Демократичний стиль виховання створює сприятливі умови для формування здорової самооцінки, оскільки дитина відчуває себе почутою і важливою, що позитивно впливає на її розвиток.

Окремо було проведено аналіз залежно від статі дитини. Було виявлено, що:

- Дівчатка в більшій мірі схильні до формування заниженої самооцінки при авторитарному стилі виховання ($r = -0.68$), тоді як хлопчики частіше зберігають середній рівень самооцінки ($r = -0.52$).
- При демократичному стилі виховання дівчатка мають дещо вищу самооцінку порівняно з хлопчиками ($r = 0.82$ для дівчаток і $r = 0.73$ для хлопчиків).

Отже, проведене дослідження, спрямоване на виявлення взаємозв'язку між стилем виховання батьків та рівнем самооцінки дітей, показало суттєві кореляції, які підтверджують значний вплив виховних практик на формування самооцінки. Кореляційний аналіз даних виявив, що авторитарний стиль виховання негативно корелює з рівнем самооцінки дітей. Така виховна модель, яка характеризується строгістю та високим рівнем контролю, часто призводить до формування у дітей заниженої самооцінки, особливо серед дівчаток, які більш чутливо реагують на подібний підхід. Це підтверджує, що авторитарний стиль заважає дітям відчувати підтримку, що, у свою чергу, обмежує їхню впевненість у собі та сприйняття власних можливостей.

Ліберальний стиль виховання має слабкий позитивний вплив на самооцінку дітей, що свідчить про можливу непослідовність у формуванні уявлень дитини про власну цінність через недостатню структуру та межі, які могли б підтримувати розвиток адекватної самооцінки.

Найсприятливішим для розвитку здорової самооцінки дітей виявився демократичний стиль виховання. Його позитивний кореляційний зв'язок із самооцінкою підтверджує, що діти, виховані у середовищі, де поважають їхню думку, надають підтримку та стимулюють самовираження, мають

високий рівень самооцінки. Це особливо виражено у дівчаток, які реагують на демократичний підхід сильніше, ніж хлопчики, що свідчить про їхню потребу у взаємодії, яка включає емпатію та заохочення.

Таким чином, результати дослідження підкреслюють важливість демократичного стилю виховання як оптимального для формування позитивної самооцінки у дітей. Для ефективного застосування на практиці варто рекомендувати батькам уникати авторитарних методів, що обмежують розвиток самоповаги у дітей, та звертати увагу на забезпечення підтримки й розуміння.

Емпіричне дослідження впливу стилю сімейного виховання на формування самооцінки дитини в місті Запоріжжя мало на меті виявити специфіку взаємозв'язку між стилями батьківського виховання та рівнем самооцінки дітей дошкільного віку. Оскільки сімейне середовище є першою і найважливішою соціальною інституцією для дитини, саме воно відіграє ключову роль у формуванні базових психологічних та соціальних установок, які супроводжують дитину протягом всього життя. Особливу увагу в даному дослідженні було приділено вивченню ролі батьківського впливу, а саме стилям виховання, які застосовуються в сім'ях, та їхньому впливу на формування самооцінки дитини.

У процесі дослідження було використано декілька діагностичних методик, серед яких методика PARI для визначення батьківських установок та тест для вивчення батьківського ставлення. Стилі виховання класифікувалися відповідно до чотирьох основних категорій:

Авторитарний стиль – характеризується високим рівнем контролю і низьким рівнем емоційної підтримки. Батьки, які використовують авторитарний стиль, часто пред'являють до дітей жорсткі вимоги, суворо контролюють їхню поведінку і рідко враховують їхні думки або почуття.

Демократичний стиль – поєднує високий рівень контролю з високою емоційною підтримкою. Батьки залучають дітей до прийняття рішень,

створюють рівноправні стосунки і заохочують самостійність, одночасно зберігаючи певний контроль.

Ліберальний стиль – низький контроль та високий рівень емоційної підтримки. Діти мають багато свободи, батьки практично не контролюють їхню поведінку і не пред'являють строгих вимог, однак емоційно підтримують їх.

Індиферентний стиль – характеризується низьким рівнем контролю і низькою емоційною підтримкою. Батьки не виявляють інтересу до життя дитини, ігнорують її потреби та часто уникають контактів з нею.

Результати дослідження підтвердили наявність значного впливу стилю виховання на самооцінку дитини. Було виявлено, що демократичний стиль виховання сприяє формуванню адекватної, позитивної самооцінки у дітей, тоді як авторитарний стиль часто призводить до заниженої самооцінки. Діти, які виховуються в умовах емоційної підтримки та водночас помірного контролю, мають кращі передумови для розвитку самоповаги, почуття впевненості в собі і здатності до самостійних дій. Вони частіше проявляють ініціативу, готовність до вирішення проблем і відкритість до нових соціальних контактів.

З іншого боку, ліберальний стиль виховання, при якому контроль мінімальний, а підтримка максимальна, може призвести до завищеної самооцінки. У таких дітей часто спостерігається перебільшена впевненість у власних силах, яка не завжди відповідає їх реальним можливостям. Вони можуть бути більш схильні до нарцистизму та менше зважати на думки інших. Індиферентний стиль виховання виявився найбільш негативним щодо формування самооцінки дитини. В таких сім'ях діти зазвичай мають низьку самооцінку, відчувають себе непотрібними, позбавленими емоційної підтримки, що суттєво впливає на їхню здатність будувати стосунки з іншими людьми. Діти, позбавлені уваги з боку батьків, часто втрачають віру в себе, що проявляється у низькому рівні впевненості в собі та соціальній пасивності.

Важливим аспектом дослідження стало вивчення симбіотичних відносин між батьками та дітьми. Симбіотичні відносини, які характеризуються надмірною опікою та позбавленням дитини самостійності, можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки для формування самооцінки. З одного боку, відчуття єдності з батьками та повна емоційна підтримка можуть сприяти формуванню високої самооцінки в ранньому віці. Однак, з іншого боку, такі відносини заважають дитині розвивати власну автономію та впевненість у своїх силах, що в подальшому може призвести до виникнення заниженої самооцінки через відсутність навичок самостійного прийняття рішень і подолання труднощів.

При аналізі отриманих результатів було виявлено, що в сім'ях, які взяли участь у дослідженні, найчастіше спостерігаються такі стилі виховання, як «прийняття і кооперація», «кооперація і симбіоз», а також авторитарна «гіперсоціалізація». Це свідчить про те, що більшість батьків прагнуть до побудови гармонійних відносин зі своїми дітьми, надають їм емоційну підтримку і проявляють співпрацю в процесі виховання. Однак, певна частка батьків також застосовує надмірний контроль, що може призводити до виникнення проблем у формуванні адекватної самооцінки у дітей.

Згідно з отриманими результатами, значна кількість дітей у таких сім'ях відчувають емоційну стабільність і безпеку, що сприяє формуванню позитивної самооцінки. Важливу роль у вихованні дітей відіграють не тільки внутрішньо сімейні фактори, але й зовнішні соціальні чинники. Вплив поза сімейного середовища, таких як школа, дитячі садки, друзі та суспільство в цілому, також є значним у процесі формування самооцінки. Проте, сім'я залишається основним джерелом базових життєвих цінностей і уявлень про себе та світ.

Кореляційний аналіз підтвердив значний вплив стилю сімейного виховання на рівень самооцінки дітей дошкільного віку. Демократичний стиль виховання виявився найбільш ефективним у формуванні позитивної

самооцінки у дітей, тоді як авторитарний стиль негативно впливає на розвиток само сприйняття дітей. Ліберальний стиль демонструє нейтральний ефект, хоча також сприяє певному розвитку самостійності.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що стиль сімейного виховання є одним із ключових факторів, що впливає на формування самооцінки дитини. Авторитарний стиль, який характеризується жорсткими вимогами та контролем, часто призводить до заниженої самооцінки, тоді як демократичний стиль сприяє формуванню адекватної самооцінки та самостійності. Ліберальний стиль, при якому батьки надають багато свободи і підтримки, може сприяти завищеній самооцінці, тоді як індиферентний стиль, де батьки емоційно дистанційовані від дитини, має негативний вплив на її самооцінку.

РОЗДІЛ 3.
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД СІМЕЙ З НЕКОНСТРУКТИВНИМИ СТИЛЯМИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

3.1 Розробка та впровадження тренінгу психокорекції стилів сімейного виховання

Враховуючи результати емпіричного дослідження, проведеного на базі дошкільного навчального закладу «Чарівний замок» у місті Запоріжжя, було виявлено важливий зв'язок між стилем виховання в родині та рівнем самооцінки дітей. У зв'язку з цим, постала необхідність розробки тренінгу для батьків з метою корекції тих стилів виховання, які негативно впливають на формування адекватної самооцінки у дітей.

Цілі тренінгу:

1. Підвищити усвідомленість батьків щодо власного стилю виховання.
2. Навчити батьків методів позитивної комунікації з дітьми.
3. Розвивати навички ефективного використання авторитетного стилю виховання, який, як було доведено, позитивно впливає на розвиток самооцінки у дошкільників.
4. Забезпечити батьків інструментами для корекції надмірного контролю або гіперопіки.

Структура тренінгу:

1. Діагностика стилю виховання в родині

На першому етапі тренінгу батьки проходять опитувальник для визначення їх стилю виховання. Це дає змогу виявити основні проблемні моменти у взаємодії з дитиною.

2. Лекційна частина: теоретичні основи стилів виховання

Пояснення різних типів стилів виховання (авторитарний, ліберальний, демократичний) та їх впливу на формування самооцінки у дітей. Розгляд теорій розвитку дитини, які підкреслюють важливість збалансованої взаємодії між вимогливістю і підтримкою.

3. Психоедукація: роль самооцінки у розвитку дитини

Окремо акцентується увага на значенні адекватної самооцінки для емоційного, соціального і когнітивного розвитку дитини. Пояснюється, як неправильний стиль виховання може призвести до формування заниженої або завищеної самооцінки.

4. Психокорекційні вправи [45]

• Вправа "Я – як батько/мати": батьки обговорюють свій підхід до виховання і те, як їхні дії можуть впливати на дитину.

• Рольові ігри: моделювання типових ситуацій, з якими стикаються батьки у вихованні, і пошук ефективних шляхів їх розв'язання.

• Вправа "Відображення почуттів": навчання батьків розпізнавати та вербалізувати емоції дитини, що сприяє побудові здорової комунікації.

5. Робота з батьками над емоційною регуляцією

Важливим компонентом є навчання батьків навичкам саморегуляції, оскільки їхній емоційний стан безпосередньо впливає на стиль виховання і стосунки з дитиною.

6. Формування здорового авторитету

Тренінг фокусується на тому, як батьки можуть встановити авторитет у родині, не вдаючись до агресивної поведінки або надмірного контролю. Це включає розвиток довіри, встановлення чітких, але гнучких меж і підтримку автономії дитини.

7. Заключна частина: підсумки та зворотний зв'язок

Батьки обговорюють свої враження від тренінгу та визначають, як отримані знання можуть бути застосовані у повсякденному вихованні. Кожен учасник отримує персоналізовані рекомендації для подальшої роботи над

своїм стилем виховання.

Після завершення тренінгу планується проведення повторної діагностики для оцінки змін у стилі виховання батьків та рівні самооцінки дітей. Це дозволить визначити, наскільки успішно батьки інтегрували нові знання та навички у свою практику.

Отже, підсумовуючи вище сказане, можна зробити висновки, що у процесі соціалізації дитина засвоює певні норми поведінки, отримує життєвий досвід. Основним джерелом цього досвіду і стилю поведінки для дитини є сім'я. Саме тому батькам виділяється така важлива роль у процесі соціалізації індивіда. Залежно від того, який відбиток залишать вони на свідомості дитини, відбуватиметься її подальша соціалізація та формування майбутньої особистості. Правильно обраний стиль відносин у сім'ї є запорукою успішного перебігу соціалізації дитини (Додаток Г).

3.2. Аналіз ефективності психокорекційної програми щодо поліпшення соціальної ситуації розвитку у дитини

Ефективність проведеного тренінгу з психокорекції стилів сімейного виховання оцінювалася на основі змін у взаєминах між батьками та дітьми після участі у програмі. Аналіз результатів дозволив виявити певні позитивні тенденції у формуванні соціальної ситуації розвитку дитини, зокрема щодо емоційного контакту, емоційної дистанції та рівня надмірної концентрації на дитині.

Результати показали, що після тренінгу більшість батьків демонструють середній рівень емоційного контакту з дитиною, що становить 74% (9-18 балів за шкалою). Це означає, що значна частина батьків прагне до встановлення партнерських відносин із дитиною, хоча їхні зусилля ще не є максимально ефективними. Лише 23% батьків мають високі показники емоційного контакту, що свідчить про здатність цих батьків будувати гармонійні відносини з дитиною, забезпечуючи їй підтримку та емоційну

близькість.

Тренінг допоміг батькам усвідомити необхідність емоційної підтримки дитини, проте багато хто з них ще перебуває на етапі освоєння та впровадження нових стратегій у взаємодії з дітьми. Найбільш позитивні зміни спостерігалися в тих батьків, які початкова мали нижчий рівень емоційного контакту, але після тренінгу продемонстрували зростання цього показника.

За показником надмірної емоційної дистанції, батьки продемонстрували досить позитивну динаміку. Переважна більшість (82%) залишилися в середньому діапазоні (4-20 балів), що свідчить про збереження помірного рівня дистанції у взаєминах з дитиною. Лише 4% батьків мали високі прояви дистанції, що свідчить про надмірне відчуження від дитини. Це є позитивним показником, оскільки свідчить про те, що більшість батьків після тренінгу змогли краще усвідомити важливість близькості та контакту з дитиною, зменшивши емоційну дистанцію.

Низькі показники дистанції (14%) свідчать про те, що в деяких випадках спостерігається недостатній контакт з дитиною, проте загалом тренінг допоміг зменшити цей розрив. Цікаво, що батьки хлопчиків виявляли менше строгості та відчуженості порівняно з батьками дівчаток, що може бути пов'язано зі стереотипними уявленнями про гендерні ролі. Проте в обох випадках тренінг допоміг зменшити роздратованість і надмірну дистанцію.

Ще один показник, який аналізувався після впровадження тренінгу, — це рівень надмірної концентрації на дитині. Більшість батьків (81%) показали середні значення за цим критерієм, що свідчить про наявність контролю і втручання у життя дитини, але в помірних межах. Високі показники (11%) свідчать про надмірну опіку, придушення волі та агресивності з боку батьків, але після тренінгу цей показник суттєво зменшився. Водночас, 8% батьків продемонстрували низькі значення, що свідчить про недостатню увагу до потреб дитини.

Позитивні зміни спостерігалися у зниженні надмірного втручання у розвиток дитини, що вказує на те, що батьки стали краще розуміти необхідність надання дитині простору для саморозвитку. Особливо це стосувалося ситуацій, де батьки прагнули прискорити розвиток дитини або нав'язували власні очікування. Тренінг допоміг таким батькам навчитися більше довіряти своїм дітям і сприяти їхній автономії.

Аналіз ефективності тренінгу засвідчив позитивні зміни у соціальній ситуації розвитку дітей, пов'язані зі зменшенням емоційної дистанції між батьками і дітьми, поліпшенням емоційного контакту та зниженням надмірної опіки. Це вказує на те, що тренінг досягнув своєї мети, допомігши батькам усвідомити важливість емоційної підтримки, збалансованої взаємодії та надання дитині свободи для саморозвитку.

Повторне дослідження проводилося з метою перевірки надійності та стійкості отриманих раніше результатів. Під час повторного етапу:

1. Методологія залишалася незмінною, щоб уникнути викривлення порівняльних результатів.

2. Вибірка частково оновилася, що дозволило охопити дітей з інших соціальних груп.

3. Результати в цілому підтвердили тенденції, виявлені на першому етапі:

- Демократичний стиль стабільно корелює з адекватною самооцінкою.
- Авторитарний стиль призводить до тенденції заниженої самооцінки, причому у 30% випадків це посилюється з віком.
- Байдужий стиль виховання знову продемонстрував нестабільність самооцінки у дітей.

Згідно емпіричного дослідження, впливу стилю сімейного виховання на розвиток самооцінки дитини, завершувалась контрольно -корекційним етапом, який передбачав діагностику рівня сформованості стилю сімейного виховання на розвиток самооцінки дитини.

На цьому етапі нами було проведене повторне дослідження стилю сімейного виховання. У процесі перевірки дослідження використовувався той самий комплекс методик. Це дало можливість проаналізувати вплив стилю сімейного виховання на розвиток самооцінки дитини , до початку формувального експерименту, і забезпечити можливість для порівняння кількісних даних до і після апробації.

Загалом до експериментальної групи було залучено 190 батьків. До експериментальної (ЕГ) увійшло 95 батьків та до контрольної групи (КГ) та сама кількість батьків.

У ході реалізації тренінгу, батьки систематично отримували завдання практичного характеру, що дозволило гармонійно співпрацювати з дитиною.

Проаналізуємо вплив стилю сімейного виховання на розвиток самооцінки дитини за критеріями сформованості ціннісного, емоційного компонентів наприкінці експерименту.

Порівняльний аналіз емпіричних результатів засвідчив позитивні зміни показників щодо рівня прояву ціннісного компонента впливу стилю сімейного виховання батьків на дитину, результати представлені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Порівняльний аналіз впливу стилю сімейного виховання на дитину респондентів КГ та ЕГ (ціннісний компонент)

Рівень	Наприкінці експерименту			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
Високий	15	16	25	26
Середній	54	56	59	62
Низький	28	28	11	12

Результати дослідження продемонстрували позитивний вплив застосування тренінгу в експериментальній групі.

Як видно з таблиці 3.2.1, в експериментальній групі, порівняно з контрольною, значно знизилися показники низького рівня сформованості ціннісного компонента: було 28%, стало – 12%,. Змінився середній рівень, який збільшився на 6%, та високий – зріс на 10%.

Аналіз результатів впливу формувального експерименту на сформованість ціннісного компонента впливу стилю сімейного виховання батьків на дитину зумовив фокусування батьків на прийнятті неповторності і самоцінності дитини, активізацію виховної діяльності.

З метою визначення рівня емоційного компонента впливу стилю сімейного виховання батьків на дитину за критеріями емоційного інтелекту та психологічного благополуччя ми провели повторне діагностику учасників групи, результати якої показали в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Порівняльний аналіз впливу стилю сімейного виховання батьків-респондентів на дитину КГ та ЕГ (емоційний компонент)

Рівень	Наприкінці експерименту			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
Високий	16	16,7	29	31
Середній	50	52,6	53	55,8
Низький	29	30,7	13	13,2

Аналіз даних дає змогу виявити зміни у батьків експериментальної групи. З таблиці видно, що кількість респондентів з високим рівнем прояву емоційного компонента впливу стилю сімейного виховання батьків на дитину зросла на 14,3%. На середньому – 52,6% і 55,8% відповідно. У

низькому – на 17,5% респондентів експериментальної групи підвищили рівень емоційного інтелекту та психологічного благополуччя.

Аналіз одержаних результатів засвідчив, що у батьків експериментальної групи розвинулась здатність розуміти власні емоції і емоції своїх дітей, вміння регулювати свої емоції в різних життєвих ситуаціях, розуміння впливу психологічного благополуччя на емоційний стан дитини. На зміни в показниках емоційного інтелекту указує й те, що батьки почали давати визначення емоціям дитини, що на етапі констатувального експерименту викликало у них певні труднощі. У складних ситуаціях дитячо-батьківської взаємодії більшість респондентів демонстрували емоційну стійкість, впевненість в собі.

На основі одержаних результатів за структурними компонентами було визначено вплив стилю сімейного виховання батьків (у контрольній та експериментальній групах), простежена їхня динаміка від початку формувального етапу експерименту до його завершення (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Порівняльний аналіз рівнів впливу стилю сімейного виховання на розвиток самооцінки дитини

Компонент/ Рівень	Ціннісний (у%)		Емоційний (у%)		*Середні значення (у%)*	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	*КГ*	*ЕГ*
Високий	16	26	16,7	31	*16,4*	*28,5*
Середній	56	62	52,6	55,8	*54,3*	*58,9*
Низький	28	12	30,7	13,2	*29,3*	*12,6*

Згідно таблиці 3.2.3 усі рівні впливу стилю сімейного виховання на розвиток самооцінки дитини за визначеними критеріями зазнали суттєвих якісних та кількісних змін. Наприкінці експерименту значно зріс показник сформованості ціннісного компонента: 26% батьків досягли високого рівня (у

контрольній групі – 16%); у 62% респондентів діагностовано середній рівень (проти 56% у контрольній групі); із низьким рівнем виявлено 12% (проти 28% у контрольній групі).

Отже, є позитивні зміни показників рівнів сформованості ціннісного, емоційного компонентів впливу стилю сімейного виховання на розвиток самооцінки дитини, експериментальної групи на відміну від контрольної.

З метою встановлення достовірності експериментальних даних щодо впливу стилю сімейного виховання на розвиток самооцінки дитини застосовували для нашої вибірки респондентів статистичний критерій однорідності x2 Персона.

Порівняємо прикінцеві результати з тими, що були отримані протягом констатувального етапу експерименту за кожним з трьох рівнів впливу стилю сімейного виховання батьків на дитину у ЕГ та КГ окремо.

Динаміку рівнів впливу стилю сімейного виховання батьків на дитину у КГ та ЕГ можна простежити за значеннями, наведеними у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Узагальнені результати рівнів впливу стилю сімейного виховання батьків на дитину КГ та ЕГ до та після початку експерименту

Рівень	Контрольна група (n=95)			Експериментальна група (n=95)		
	Констатувальний етап	Формувальний етап	Приріст	Констатувальний етап	Формувальний етап	Приріст
Високий	12,4	13,5	+1,1	13,8	27,5	+13,7
Середній	48,8	50,4	+1,6	49,6	56,8	+7,2
Низький	38,8	36,1	-2,7	36,6	15,7	-20,9

Згідно з даними таблиці 3.4, очевидна тенденція до підвищення рівня впливу стилю сімейного виховання батьків на дітей експериментальної групи: кількість батьків з низьким рівнем сімейного виховання скоротилася на 20,9%, із середнім рівнем – збільшилась на 7,2%, а високий рівень – зріс на 13,7% відповідно. У контрольній групі відбулися незначні зміни, що свідчить про невідповідність традиційних форм і методів роботи з батьками.

Достовірність відмінностей між рівнями впливу стилю сімейного виховання батьків на дітей до та після формувального етапу експерименту перевірено за допомогою х2 – критерію Персона. Чим більші відмінності між розподілами, тим більше емпіричне значення х2.

Для доведення того, що кількісні показники у батьків ЕГ та КГ після проведення формувального етапу експерименту є статистично значущими, ми використали критерій х2 Персона.

За результатами обчислень отримали:

х2 КГ = 0,326

х2 ЕГ = 26,2

З розрахунків видно, що для контрольної групи значення х2 – критерію (0,326) менше за відповідне табличне значення (5,99). Отже, зміни рівня впливу стилю сімейного виховання батьків на дітей контрольної групи, які відбулись протягом формувального експерименту не є статистично значними. Для експериментальної групи обчислене значення х2 – критерію (26,2) виявилось більшим відповідного граничного значення х2– критерію при m1=2 ступенях свободи, яке становить 5,99 (вірогідність допустимої помилки менша ніж 0,05). Тож, з вірогідністю помилки не більше 5% можна стверджувати, що в результаті проведення експерименту в батьків експериментальної групи відбулися статистично значні зміни.

Отримані дані дозволяють зробити висновок щодо дієвості та продуктивності тренінгу по впливу стилю сімейного виховання на розвиток самооцінки дитини, адже впродовж формувального експерименту учасники підвищили вихідний рівень сімейного виховання.

Основні висновки обох досліджень залишилися незмінними, що свідчить про надійність методики. У 85% випадків тип виховання прямо впливає на самооцінку дитини. У повторному дослідженні було виявлено більший відсоток дітей з адекватною самооцінкою серед вибірки з демократичними батьками (підвищення з 70% до 80%). Змінилися деякі показники серед дітей з гіперопікою : 10% демонстрували завищену самооцінку порівняно з 7% у першому етапі. Результати підтверджують, що демократичний стиль виховання найбільш сприятливий для формування адекватної самооцінки. Дослідження показало, що повторюваність результатів дозволяє рекомендувати розроблені підходи до аналізу типів виховання у ширшій практиці.

У результаті дослідження було досягнуто поставлених завдань: Аналіз літератури показав, що самооцінка є важливою складовою особистісного розвитку дитини, яка формується під впливом внутрішніх (вік, темперамент, емоційний стан) і зовнішніх факторів (виховання, соціальне середовище). Адекватна самооцінка забезпечує впевненість у собі, психологічну стабільність та сприяє успішній соціалізації.

Проаналізовано основні типи сімейного виховання та їхні особливості.

- Авторитарний стиль характеризується строгістю і жорстким контролем, що часто сприяє формуванню заниженої або нестабільної самооцінки у дитини.
- Демократичний стиль забезпечує підтримку, довіру та свободу у вираженні емоцій, що сприяє формуванню адекватної і стабільної самооцінки.
- Ліберальний стиль виявляється у відсутності чітких правил і недостатньому контролі, що може призводити до нестабільної самооцінки або її завищення.
- Байдужий стиль демонструє мінімальну залученість батьків, що здебільшого формує низьку самооцінку через відсутність емоційної підтримки.

Емпіричні результати підтвердили гіпотезу про значний вплив стилю виховання на рівень самооцінки. Найсприятливішим для формування адекватної самооцінки виявився демократичний стиль. Авторитарний і байдужий стилі спричиняють ризик заниженої самооцінки, тоді як ліберальний стиль може формувати завищену або нестабільну самооцінку. На основі отриманих даних створено програму для корекції негативного впливу певних типів виховання. Програма включає методи підвищення емоційної взаємодії між батьками і дітьми, рекомендації для формування довірливих стосунків, а також психологічну підтримку для покращення самооцінки дитини.

Таким чином, дослідження підтвердило гіпотезу про вплив типів сімейного виховання на самооцінку дитини та дало змогу розробити практичні рекомендації для покращення сімейних взаємин і підтримки особистісного розвитку дитини.

3.3. Практичні рекомендації психологам щодо психологічного супроводу сімей з неконструктивними стилями сімейного виховання

Практична робота психологів з дітьми має розпочинатися на прохання батьків або вихователів, які звертаються по допомогу. Це важливо для забезпечення всебічної підтримки та розуміння потреб дітей у контексті їхнього розвитку. Першочерговим завданням для психолога є проведення регулярних виховних заходів, які направлені на підвищення рівня обізнаності батьків та вихователів. Ця діяльність має бути актуальною, цікавою і максимально професійною. Визначити, які питання є актуальними, можна лише на основі соціального життя, яке охоплює взаємодію з дітьми та дорослими [47]. Це може включати відвідування занять, що проходять не рідше ніж один раз на тиждень, а також участь у навчально-методичній діяльності групи, де психолог може бути як учасником, спостерігачем, так і фахівцем з діагностики.

Крім того, важливо організувати неформальні збори з батьками, під час яких психологи зможуть слухати їхні думки і спостереження, аби виявити наявні проблеми. Це також дозволить створити атмосферу довіри і відкритості, що є важливим аспектом у психологічному супроводі.

Практичний психолог має займатися також роз'ясненням своїх обов'язків та можливостей, а також визначенням кола завдань, які потребують термінового вирішення. Важливо обумовити межі професійної компетенції психолога для нього самого та для інших учасників процесу.

Першою групою звернень від батьків є питання пізнавального характеру. Вони прагнуть переконатися, що їхня дитина розвивається нормально, і що вона є найбільш розвиненою та безпроблемною. Батькам може бути необхідно визначити рівень психічного та психологічного розвитку їхніх дітей. Ці запити часто пов’язані з надмірною тривогою батьків, які, в багатьох випадках, не сприймають зауважень і пропозицій психолога, продовжуючи дотримуватися своїх переконань.

Особливо важливою є тема психологічної готовності дітей до школи. Незважаючи на наявність психологів у кожній школі та в дитячих садках, які проводять відповідні опитування, деякі батьки шукають індивідуальні консультації. У таких випадках батьки уважно слухають поради психолога і намагаються їх дотримуватися, особливо якщо ці рекомендації представлені у формі ігор. Тому важливо, щоб у практичного психолога завжди був доступний комплекс ігор та вправ, які сприяють розвитку дитини і допомагають подолати затримки в психічних функціях[50].

Одночасно з цим, дорослі мають навчитися правильно взаємодіяти з дітьми, щоб ці заняття приносили користь і не шкодили. Важливо зазначити, що батьки часто можуть використовувати свій негативний досвід у вихованні, і будь-яка корисна вправа або гра може перетворитися на обтяжливе та монотонне заняття.

У цій ситуації завдання психолога полягає в тому, щоб уникнути серйозних проблем, пов’язаних з таким підходом до розвитку дитини, і

надати батькам зрозумілі пояснення щодо важливості всебічного розвитку дитини.

Третя група звернень стосується вад у поведінці дітей, таких як сором'язливість, замкнутість, агресивність, невпевненість у собі, мрійливість, емоційна нестійкість і дратівливість. Кількість звернень з цих питань зростає з кожним роком.

Психологи виділяють три основні проблеми, які призводять до появи вад у поведінці дітей [51; 52; 53]:

1. Недостатнє володіння батьками знаннями про закономірності розвитку дітей дошкільного віку. Внаслідок цього вони можуть переоцінювати потреби дитини, бути надмірно слухняними і прагнути до "комфортної" особистості, не проявляючи терпіння до її самостійності. Рішенням є об’єктивне сприйняття розвитку дитини, пояснення основних закономірностей, критичних вікових періодів, а також необхідності зміни стилю спілкування з дитиною і зменшення зайвого контролю.

2. Нервово-психічні розлади у дітей, такі як неврози, психосоматичні захворювання, мінімальна мозкова дисфункція, розумова відсталість тощо. Ці розлади можуть призводити до серйозних вад у поведінці та розвитку. У таких випадках важливо своєчасно консультуватися зі спеціалістами, такими як дитячі психотерапевти, психоневрологи або психіатри.

3. Невірний підхід до виховання дитини, що може проявлятися в гіперопіці, залякуванні, частих фізичних покараннях або, навпаки, у повному ігноруванні потреб дитини. Це може призводити до проблем у поведінці, починаючи від сильної скутості і недовіри і закінчуючи агресивною поведінкою. Рішенням тут є виховна робота серед батьків, яка спрямована на попередження вад у поведінці дітей. Створення батьківських клубів, конференцій та студій може допомогти батькам набути практичні навички комунікації, переосмислити своє ставлення до виховання і навчитися новим моделям поведінки.

Психологи виділяють три типи неправильної поведінки:

1. Неприйняття і емоційне відштовхування дитини, що може бути як свідомим, так і несвідомим. Батьки можуть застосовувати жорсткі заходи контролю, нав’язуючи свої моделі поведінки [54].

2. Гіперсоціалізуюче виховання, яке проявляється у тривожному ставленні батьків до здоров’я дітей, їхніх успіхів у навчанні, а також надмірній турботі про власний статус серед однолітків.

3. Егоцентричне виховання, що передбачає надмірну увагу до дитини з боку всіх членів сім'ї, надання їй статусу «кумира» або «сенсу життя»[55].

Згідно з дослідженнями, маленькі діти мають високу здатність до навчання і можуть засвоювати значно більше, ніж це вважалося раніше. Це відкриває нові можливості для розширення змісту дошкільних програм навчання та виховання. Тому важливо, щоб психологи використовували ці можливості, адаптуючи навчальні програми до потреб і здібностей дітей, а також підтримуючи їхнє всебічне розвиток.

Не можна недооцінювати важливість спілкування у житті людини. Його відсутність призводить до значного дисбалансу у стосунках між батьками та дітьми. Коли батьки практично весь день зайняті на роботі, а діти перебувають у дитячому садку чи школі, можливість спілкування між ними обмежується. З часом це спілкування часто замінюється засобами масової інформації, телевізором, комп’ютерами або друзями. У такій ситуації гармонія у відносинах між батьками і дітьми повністю зникає, що лише посилює проблему.

Основні труднощі у стосунках батьків з дітьми виникають через надмірну опіку або ж недостатню увагу до дитини. Це може проявлятися в тому, що дорослі не можуть вчасно відпустити дитину до самостійних дій, або в байдужості, яка викликає емоційний дискомфорт у дітей, що, у свою чергу, негативно впливає на їх загальний розвиток.

Ми провели тренінг, на якому обговорили з батьками проблеми

сімейних стосунків, ознайомили їх із поняттям «стилі виховання», головними помилками у вихованні, умовами успішного сімейного виховання. Також ми допомогли батькам усвідомити свою компетентність у вихованні через діалогічне спілкування та формування навичок активної взаємодії з дітьми. Батьки отримали інформацію про роль емоційної сфери у становленні особистості дитини.

Під час тренінгу батьки змогли:

1) поділитися своїми переживаннями і проблемами у спілкуванні з дітьми;

2) краще зрозуміти свою дитину;

3) зрозуміти причини труднощів у вихованні.

Вони навчилися:

1. спілкуванню та взаємодії з дітьми;

2. вирішувати і уникати конфліктів, узгоджуючи їх з членами родини;

3. долати проблеми дисципліни дітей;

4. розуміти власні та дитячі емоції для покращення комунікації.

Після тренінгу ми провели контрольний зріз «Який Я?» та опитувальником батьківського ставлення, щоб оцінити їх ефективність. Аналіз отриманих даних показав позитивні зміни, хоч і незначні, враховуючи, що пройшло мало часу після проведення тренінгу. Середня самооцінка дітей зросла на 6%, тоді як низька самооцінка зменшилася на 5%.

За результатами опитувальника батьківського ставлення, майже за всіма показниками спостерігається покращення. Батьки стали краще вибудовувати стосунки з дітьми та відзначили покращення у їхній якості. Після тренінгу у більшості батьків зменшилася тривога щодо їхньої батьківської компетентності і чи відповідають вони очікуванням своїх дітей. Зменшилися також показники страху перед самовираженням, що свідчить про зростання довіри дітей до батьків.

Психологам рекомендується починати роботу з дітьми на прохання

батьків або вихователів, які звертаються за допомогою. Перш за все, психолог повинен регулярно проводити виховну роботу серед батьків і вихователів, забезпечуючи її актуальність, інформативність і професійність.

Робота практичного психолога також повинна включати пояснення його обов'язків, здібностей, визначення кола завдань, які потребують термінового вирішення, а також меж професійної компетенції.

Першу групу звернень батьків до психолога можна охарактеризувати як пізнавальну, коли вони хочуть переконатися, що з їхньою дитиною все гаразд. Другу групу становлять запити щодо виявлення талантів і здібностей дитини, де завдання психолога полягає в запобіганні серйозних труднощів у розвитку дитини та поясненні важливості всебічного розвитку. Третя група звернень стосується проблем у поведінці дітей (сором'язливість, замкнутість, агресивність, невпевненість, мрійливість, емоційна нестійкість, дратівливість).

Слід пам'ятати, що дитина швидко росте, і її мозок і нервова система розвиваються, хоча функціональні можливості ще не повністю сформувалися. Тому при розробці нових посилених програм роботи з дітьми дошкільного віку важливо враховувати фізичні та психоемоційні витрати.

Отже, психолог повинен навчити вихователів і батьків правильному спілкуванню з дітьми, надавати їм психологічну підтримку та інформувати про створення сприятливої психологічної атмосфери в родині й дитячому садку. Таку діяльність можна проводити через тренінги для батьків та дітей або спільні організаційно-ділові ігри.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження було підтверджено висунуту гіпотезу: типи сімейного виховання мають значний вплив на формування самооцінки дитини. Зокрема, демократичний стиль виховання сприяє формуванню адекватної та здорової самооцінки, тоді як авторитарний та гіперопікуючий стилі можуть призводити до заниженої або завищеної самооцінки, а байдужий стиль пов'язаний із формуванням нестабільної чи низької самооцінки у дітей.

Самооцінка визначена як один із ключових компонентів особистості, що впливає на її психологічне благополуччя, соціальну адаптацію та здатність до самореалізації. Виявлено, що самооцінка формується під впливом зовнішніх факторів, таких як стиль виховання, емоційна підтримка батьків, рівень їхнього усвідомлення виховної ролі, а також під впливом внутрішніх чинників — індивідуальних особливостей дитини. Адекватна самооцінка, яка розвивається у гармонійному середовищі, є основою впевненості у собі, тоді як неадекватна може спричиняти труднощі у спілкуванні, навчанні та майбутній професійній діяльності.

Виявлено, що основні стилі сімейного виховання — авторитарний, демократичний, ліберальний і неактивний — по-різному впливають на розвиток особистості. Авторитарний стиль характеризується надмірною вимогливістю, контролем і жорсткістю, що нерідко веде до формування у дітей низької самооцінки, страху перед помилками та пасивності. Демократичний стиль передбачає баланс між контролем і підтримкою, допомагаючи дітям розвивати адекватну самооцінку, впевненість у собі, ініціативність та відповідальність. Ліберальний стиль надає дітям свободу дій, але через недостатність батьківської участі самооцінка може бути нестабільною або завищеною. Неактивний стиль (байдужість) характеризується мінімальним залученням батьків до виховання, що часто

призводить до емоційного відчуження дітей, формування низької чи нестабільної самооцінки.

Емпіричне дослідження, проведене серед дітей старших груп та їхніх батьків, підтвердило наявність чіткого взаємозв’язку між стилем сімейного виховання та рівнем самооцінки дітей. Діти з сімей із демократичним стилем виховання мали переважно адекватну самооцінку, що підтверджує його ефективність. У сім'ях з авторитарним стилем виховання у дітей спостерігалася занижена самооцінка, що свідчить про негативний вплив надмірного контролю. Гіперопіка батьків у деяких випадках призводила до формування завищеної самооцінки, що може ускладнювати взаємодію дітей з оточенням.

У рамках дослідження було створено психокорекційну програму, спрямовану на підвищення самооцінки у дітей через роботу з їхніми батьками. Програма включає тренінги, консультації та вправи, спрямовані на: усвідомлення батьками важливості їхньої ролі у формуванні самооцінки дитини, навчання конструктивним стилям спілкування з дітьми, зменшення батьківської тривожності та підвищення впевненості у власних виховних здібностях.

Результати програми продемонстрували покращення як у самооцінці дітей (середній рівень самооцінки зріс на 6%, а низький зменшився на 5%), так і у взаєминах між батьками та дітьми.

Дослідження підтвердило, що стиль сімейного виховання є визначальним фактором у формуванні самооцінки дитини. Розроблена програма може бути використана для роботи з родинами, які потребують допомоги у подоланні негативного впливу не конструктивних стилів виховання.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на: вивчення впливу соціальних і культурних чинників на стиль виховання та самооцінку дітей, розроблення більш індивідуалізованих підходів до корекції самооцінки у дітей різного віку, вдосконалення психологічного супроводу сімей,

спрямованого на запобігання виникненню конфліктних ситуацій у вихованні.

Таким чином, впровадження демократичного стилю виховання та психологічний супровід родин є запорукою формування здорової самооцінки у дітей, що, у свою чергу, сприятиме їхньому успішному розвитку та соціалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алєксєєнко Т. Ф. Педагогічні проблеми молодої сім'ї : навч. посіб. Київ, 1997. 116 с.
2. Андрійко А.В. Батьківство як психологічний феномен. *Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України* / За ред. академіка С.Д. Максименка. Київ: Міленіум, № 29. 2006. С. 78-82.
3. Батьків не обирають : Проблеми відповідального батьківства сучасній Україні. За ред. Ю. М. Якубової та ін. Київ : АЛД, 1997. 185 с.
4. Безлюдний О. Роль сім'ї в особистісному розвитку дитини. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/poriv_ped_stydii/2011/2011_1_6.pdf
5. Берегова Н. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини / Н. Берегова, П. Федорчук. *Вісник Львівського університету*. Серія: Психологічні науки. Вип. 6. 2020. С. 112.
6. Берегова Н., Федорчук П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. Випуск 6. 2020. 320с.
7. Богачова, Н. М. Формування емоційної культури дитини в умовах сучасної сім'ї. *Освітній простір України*. Вип. № 13. 2018. С. 9–14.
8. Бондаренко, А. П. Теоретико-методичні аспекти психологічної допомоги сім'ям із дітьми дошкільного віку. *Психологія і педагогіка: сучасний вимір*. Вип. № 4. 2020. С. 56–64.
9. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах: тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року. Державний інститут проблем сім'ї та молоді. Київ, 2002. 291 с.
10. Вікова психологія / за ред. Г.С. Костюка. Київ 2006. 250 с.
11. Гладун, Н. В. Психологічні засади виховання відповідального батьківства в українському суспільстві. *Вісник Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія». Вип. 13. 2019. С. 73–77.

12. Гончаренко С. Український психологічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376с.

13. Гордєєва Ж. В. Розвиток самооцінки у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: дисертація. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2007. 45 с.

14. Григор'єва Т. Я. Сім'я і її вплив на формування особистості дитини URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp181/44Grigoreva.pdf

15. Гринько, Н. А. Особливості сімейного виховання дітей підліткового віку в умовах соціальних змін. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія: Психологічні науки. Вип. 6. 2021. С. 89–93.

16. Губенко, І. М., та ін. Психологія сім'ї: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 320 с.

17. Діти – батьки – сім'я: Випуск 1. Київ : Наук. світ, 2004. 79с.

18. Дмитренко А. Н., Мармазинська П.,Тарновська О. С. Психологія сімейного виховання. Чернівці : Прут, 2001. - 145 с.

19. Долгова В. І. Формування самооцінки у дітей старшого дошкільного віку. *Науково-методичний електронний журнал «Концепт»*/ В. І. Долгова, О.І. Кузнєцова. Т. 44. 2016. С. 65–72. URL: http://ekoncept.ru/2016/56977.htm.

20. Дубина, В. В. Сімейне виховання як чинник формування моральних цінностей у дітей дошкільного віку. *Гуманітарний часопис*. 2020. Вип. № 1. С. 45–50.

21. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 190 с.

22. Журавель, О. І. Роль батьківської компетентності у формуванні самооцінки дітей молодшого шкільного віку. *Молодий вчений*. Вип. № 7. 2018. С. 62–67.

23. Іванов Д.І. Психологічний аналіз системи дитяча батьківських відносин в парадигмі глибинної психології : автореф. дис.... канд. психол. наук. Одеса, 2005. 202 с.

24. Кабанцева А. В. Підтримка дитини в умовах емоційного

25. Карлсон А. Вперед до минулого: перебудова сімейного життя в *Постсоціалістичному світі*. Вип. №2. 1995. С. 84-92.

26. Козлов Н. А. «Кращі психологічні ігри й вправи», Львів, 1998. 136 с.

27. Коломієць, Л. М. Психологічні умови підтримки розвитку емоційного інтелекту у дошкільників через взаємодію з батьками. *Освітологічний дискурс*. Вип. 1. 2019. С. 127–133.

28. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід). Київ : Стилос, 2000. 336 с.

29. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): навчальний посібник для вищ. навч. закладів. Київ: Освіта, 1998. 255 с.

30. Котирло В. К. Виховання культури поведінки у дітей дошкільного віку. Київ, 2006. 103 с.

31. Котирло В. К. Вплив взаємин у сім'ї на виховання емпатії у дітей. Київ 190 с.

32. Кравченко, О. М. Особливості сімейного виховання в контексті розвитку креативності дітей молодшого шкільного віку. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія». Вип. 15. 2021. С. 100–105.

33. Крайніков Е. В.Психологія розвитку: Словник-довідник. Київ: Арістей, 2004. 46 с.

34. Кулачківська С. Є., Ладивір С. О. Я-дошкільник. Вікові та індивідуальні аспекти психологічного розвитку. Київ : Нора-Принт, 1996. 488 с.

35. Кульчицкая Е. И. Виховання чувств дітей в сем'ї. Київ 2003. 315 с.

36. Макаренко А. С. Виховання в сім'ї та школі. Київ : 2003. Т. 4. 520 с.

37. Марінушкіна О. Є. Практичний психолог у дошкільному закладі: методичні рекомендації / О. Є. Марінушкіна, Ю. О. Замазій. Харків : ХОНМІБО, 2004. 96 с.

38. Марінушкіна О.Є. Аспекти аналітичної діяльності як складова професійного становлення працівника соціально-психологічної служби системи освіти: методичні рекомендації / За ред. О. Є. Марінушкіної, Ю. О. Замазій. Харків: ХОНМІБО, 2006. 104 с.

39. Міньковський Г.М., Тузов А.П. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. Київ . Політвидав України. 1987. 22 с.

40. Нечай С. І. Учити співробітництва змалку. Дошкільне виховання. №9. 2014. С. 15-18.

41. Никифоров А. М. Сімейне виховання у змісті поза інституційних форм навчання декоративного мистецтва в Україні XIX - початку XX століття. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи. Вип. 73(2). 2020. 120 с.

42. Огнев'юк В. О. Дитина: освітня програма від двох до семи років /наук. Кер. проекту В. О. Огнев'юк; авт. кіл.: Г. В. Бєлєнька, О. Л. Богініч, Н.І. Богданець Білоскаленко та ін. ; наук. ред.: Г. В. Бєлєнька, М. А. Машовець: Мін-во освіти і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ, 2016. 304с.

43. Петрович В. С. Я хочу бути тренером: настільна книга тренера початківця : метод. вказівки / В. С. Петрович, О. Ю. Закусило. 2-е вид. доповню. Луцьк, 2014. 60 с.

44. Поліщук О. Сучасні проблеми сімейного виховання та шляхи їх подолання. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Вип. 4. 2022. 208 с.

45. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка : підручник,3-те вид. Київ : «Академвидав», 2015. 291 с.

46. Психологія сім'ї : навчальний посібник. / В. М. Поліщук та ін. 2-ге вид. доп. Суми : Університетська книга, 2009. 235 с.

47. Радчук Г. К., Тіунова О. В. Сімейне виховання [освітній тренінг для батьків]: навчально-методичний посібник / Г. К. Радчук, О. В. Тіунова. Тернопіль: ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2007. 121 с.

48. Рекомендації для батьків практичного психолога. URL: http://school155.edu.kh.ua/navchaljnij_proces/psihologichna_sluzhba/storinka_praktichnogo_psihologa/poradi_psihologa_batjkam/

49. Савчин М. В. Вікова психологія: навчальний посібник / М.В. Савчин, Л. П. Василенко. Київ : Академвидав, 2005. 360 с

50. Світлична С.П. Особливості розвитку особистості та образу "Я" у дошкільників. *Психологія*. Вип. 20. 2002. С. 127-134.

51. Семиченко В. А. Мистецтво взаєморозуміння. Психологія сімейного спілкування: навчальний посібник для студентів вищ. навч. закладів / В. А. Семиченко, В. С. Заслуженюк. Київ : Веселка, 1998. 214 с.

52. Серга О. О. Критерії та ознаки гармонійного сімейного виховання дітей підліткового віку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Психологічні науки. Вип. 4. 2021. 160 с.

53. Сергєєнкова О. П. Загальна психологія. навчальний посібник / О. П. Сергеєнкова, Столярчук О. А., Коханові О. П., Пасєка О. В. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.

54. Соколова, О. В. Вплив стилів сімейного виховання на формування самооцінки підлітків. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету.* Серія: Педагогічні науки. Вип. № 165. 2022. С. 78–84.

55. Співаковський А. С. Популярна психологія для батьків /[за ред. А. С. Співаковського. СКБ .: СОЮЗ, 1997. 307 с.

56. Стельмахович М.Г. Теорія і практика українського національного виховання. Івано-франківськ, 1996. 115 с.

57. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. Київ: 13МН, 1997 р. 96с.

58. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Київ. 2009 264 с.

59. Тест. Батьківське ставлення. *NVK. Головна*. URL: https://nvk.kosiv.info/batkam/29-test-batkivske-stavlennia.html (дата звернення: 04.12.2024).

60. Тест-опитувальник батьківського ставлення. URL: https://glb-veselka.dytsadok.org.ua/testopituvalnik-batkivske-stavlennya-17-24-56-01-07-2021

61. Ткаченко, С. І. Психологічна підтримка сімей із дітьми, які мають особливі освітні потреби. *Практична психологія і соціальна робота*. Вип. № 12. 2019.С. 29–34.

62. Українська педагогіка в персоналіях : у 2-х кн. Кн.1.: навчальний посібник / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005.

63. Усатенко, О. І. Психологія особистості: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ Видавництво. Ліра-К, 2020. 274 с. ISBN 978-617-7844-03-6.

64. Федоришин Г. М. Психологія становлення особистості у батьківській сім'ї. Івано-Франківськ, 2006. 16 с.

65. Фіцула М.М. Педагогіка: навчальний посібник. Тернопіль, 1997. 189 с.

66. Якобова Ю.М. Батьків не обирають..: Проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні. Київ . 1997. 185 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Який Я?» [63].

Експериментатор, користуючись поставленим далі протоколом (табл.), запитує у дитини, як він сам себе сприймає і оцінює по десяти різними позитивними якостями особистості. Оцінки, пропоновані дитиною самій собі, проставляються експериментатором у відповідні колонки протоколу, а потім переводяться в бали.

Оцінювані якості особистості	Оцінка по вербальній шкалі	Так	Ні	Інколи	Не знаю
Хороший					
Добрий					
Розумний					
Акуратна й					
Слухняна					
Уважний					
Ввічливий					
Умілий					
Працьовитий					
Чесний					

Оцінка результатів

Відповіді типу «так» оцінюються в 1 бал, відповіді типу «ні» оцінюються в 0 балів. Відповіді типу «не знаю» і також відповіді типу «іноді» оцінюються в 0,5 бала. Самооцінка дитини визначається за загальною сумою балів, набраної нею за всіма якостями особистості.

Висновки про рівень розвитку 10 балів - дуже високий ;

8-9 балів – високий; 4-7 балів – середній; 2-3 бала – низький;

0-1 бал - дуже низький.

Додаток Б

Проективна методика «Малюнок сім'ї» [63]

Тест призначений для виявлення особливостей внутрішньо сімейних відносин. Методику можна використовувати з 3,5 років. Вважають, що ідея використання малюнка сім'ї як малої психосоціальної групи для діагностики внутрішньо сімейних відносин виникла у ряду дослідників, серед яких згадують роботи В. Хьюлса та ін.

Мета застосування методики: виявлення особливостей внутрішньо сімейних відносин.

Завдання: на основі виконання зображення, відповідей на запитання оцінити особливості сприйняття і переживань дитиною стосунків у сім'ї.

Інструкція 1: «Намалюй свою сім'ю». При цьому не рекомендується пояснювати, що означає слово «родина», а якщо виникають питання «що намалювати?, слід лише ще раз повторити інструкцію. При індивідуальному обстеженні час виконання завдання зазвичай триває 30 хвилин.

При груповому виконанні тесту час частіше обмежують в межах 15–30 хвилин.

Інструкція 2: «Намалюй свою сім'ю, де всі зайняті звичайною справою». Інструкція 3: «Намалюй свою сім'ю, як ти її собі уявляєш істоти».

Інструкція 5: «Намалюй свою сім'ю у вигляді метафори, якогось образу, символу, який виражає особливості вашої родини».

При індивідуальному тестуванні слід відзначати в протоколі таке:

а) послідовність малювання деталей;

б) паузи більше 15 с.; в) стирання деталей;

г) спонтанні коментарі дитини;

д) емоційні реакції та їх зв'язок з зображуваним змістом [7, 152].

Після виконання завдання слід прагнути отримати максимум додаткової інформації (вербальним шляхом). Зазвичай задаються питання:

1. Скажи, хто тут намальований?
2. Де вони знаходяться?

3. Що вони роблять? Хто це придумав?

4. Їм весело або нудно? Чому?

5. Хто з намальованих людей самий щасливий? Чому?

6. Хто з них самий нещасний? Чому?

Останні два питання провокують дитину на відкрите обговорення почуттів, що не кожна дитина схильний робити. Тому, якщо він не відповідає на них або відповідає формально, не слід наполягати на відповіді.

При опитуванні психолог повинен з'ясувати сенс намальованого дитиною почуття: до окремих членів родини, чому дитина не намалювала кого – не будь з членів сім'ї (якщо так сталося). Слід уникати прямих запитань, не наполягаючи на відповіді, так як це може індукувати тривогу, захисні реакції. Часто продуктивними виявляються проектні питання (наприклад:

«Якби замість пташки був намальований чоловік, то хто б це був?», «Хто б виграв у змаганнях між братом і тобою?» і т.п.).

Можна задати дитині для вибору рішення 6 ситуацій: три повинні виявити негативні почуттям до членів сім'ї, три – позитивні.

1. Уяви собі, що маєш два квитки в цирк. Кого б покликав з собою?

2. Уяви, що вся родина йде в гості, але один захворів і повинен залишитися вдома. Хто він?

3. Ти будуєш з конструктора будиночок (вирізати паперове плаття для ляльки), і тобі не щастить. Кого ти покличеш на допомогу?

4. Ти маєш .... квитків (на один менше, ніж членів сім'ї) на цікаву кінокартину. Хто залишиться вдома?

5. Уяви, що ти потрапив на безлюдний острів. З ким би хотів там жити?

6. Ти отримав у подарунок лото. Вся родина сіла грати, але вас однією людиною більше, ніж треба. Хто не буде грати?

На підставі особливостей зображення, виконаного дитиною, можна визначити:

1) ступінь розвитку образотворчої культури, стадії образотворчої діяльності, на якій знаходиться дитина. Примітивність зображення або чіткість і виразність образів поклик,витонченість ліній, емоційна виразність характерні риси, на основі яких можна розрізнити малюнки;

2) особливості стану дитини молодшого шкільного віку під час малювання. Наявність сильної штрихування, маленькі розміри часто свідчать про несприятливий фізичний стан дитини, ступеня напруженості, скутості і т.п., тоді як великі розміри, застосування яскравих колірних відтінків часто говорять про зворотне: хороший настрій, розкутість, відсутність напруженості та втоми;

3) особливості внутрішньо сімейних відносин і емоційне самопочуття дитини молодшого шкільного віку можна визначити за ступенем вираженості позитивних емоцій у членів сім'ї, ступеня їх близькості (стоять поруч, взявшись за руки, роблять щось разом або хаотично зображені на

площині аркуша, далеко відстоять один від одного, сильно виражені негативні емоції і т.д.).

У дитячих малюнках (за Л. Карманом) аналізують:

а) графічну якість (характер ліній, пропорції фігур, використання простору, акуратність);

б) формальну структуру (динамічність малюнка, розташування членів сім'ї), зміст (аналіз змісту).

Додаток В

Опитувальник батьківського відношення.

Інструкція: «Дайте відповіді на питання з максимально можливою відвертістю. Знаком «плюс» відзначайте твердження, з якими Ви згодні, знаком «мінус» – з якими не згодні».

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, про що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно довше оберігати дитину від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини почуття прихильності.
7. Хороші батьки оберігають своїх дітей від життєвих труднощів.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли жорстоке поводження з дитиною приносить їй більшу користь.
11. Я відчуваю розпач по відношенню до своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не доб'ється у житті.
13. Мені здається, що діти знущаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які, крім презирства, нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина трохи незріла.
16. Моя дитина навмисно веде себе погано, щоб досадити мені. 17.Моя дитина вбирає все погане, як губка.
18. За будь-яких старань, мою дитину важко навчити хорошим манерам.
19. Дитину слід тримати в жорстких рамках, тоді з неї виросте порядна людина.

20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять в наш дім. 21.Я беру участь у вихованні своєї дитини.

22.До моєї дитини – липне усе погане. 23.Моя дитина не доб'ється успіху в житті.

24.Коли в компанії знайомих говорять про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як би мені хотілося. 25.Я жалію свою дитину.

26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені дорослішими і за поведінкою, і за судженнями.

27. Я із задоволенням провожу з дитиною увесь вільний час.

28. Я часто жалкую про те, що моя дитина росте і дорослішає, і з ніжністю згадую її маленькою.

29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.

30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла усього того, що мені не вдалося у житті.

31. Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не тільки вимагати цього від неї.

32. Я намагаюся виконувати усі прохання своєї дитини.

33. При прийнятті сімейних рішень варто враховувати і думку дитини.

34.Я дуже цікавлюся життям дитини.

35.У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права. 36.Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.

37. Я завжди рахуюся зі своєю дитиною.

38. Я відчуваю до своєї дитини дружні почуття.

39. Основна причина капризів моєї дитини – егоїзм, впертість та лінь.

40.Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дітьми.

41.Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безтурботне дитинство.

42.Іноді мені здається, що моя дитина нездатна ні на що хороше.

43. Я поділяю захоплення своєї дитини.

44. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.

45. Я розумію невдачі своєї дитини.

46. Моя дитина часто дратує мене.

47. Виховання дитини – суцільне вимотування нервів.

48. Строга дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.

49. Я не довіряю своїй дитині.

50. За суворе виховання діти потім вдячні.

51. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.

52. У моєї дитини більше недоліків, ніж переваг.

53. Я розділяю інтереси своєї дитини.

54. Моя дитина не в змозі будь-що зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.

55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.

56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.

57. Я слідкую за станом здоров'я моєї дитини.

58. Нерідко я захоплююся своєю дитиною. 59.Дитина не повинна мати секретів від батьків.

60. Я невисокої думки про власну дитину і не приховую це від неї.

61. Бажано, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Ключ

1. Прийняття – відторгнення: -3, 5, 6,-8, -10, -12, -14, -15, -16, -18, 20, -23, -24, - 26, 27, -29, 37, 38, -39, -40, -42, 43, -44, 45, -46, -47, -49, -51, -52, 53, -55,56, -60.

2. Соціальна бажаність поведінки: 21, 25, 31, 33, 34, 35, 36.

3. Симбіоз: 1, 4, 7, 28, 32, 41, 58.

4. Авторитарна гіперсоціалізація: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

5. Маленький невдаха: 9, 11, 13, 17, 22, 54, 61.

Відповідь «Так» – 1 бал, відповідь «Ні» – 0 балів. Якщо перед номером відповіді стоїть знак «-», то за відповідь «Ні» нараховується 1 бал, а за відповідь «Так» – 0 балів.

Додаток Г

Цілі тренінгу:

1. Підвищити усвідомленість батьків щодо власного стилю виховання.

2. Навчити батьків методів позитивної комунікації з дітьми.

3. Розвивати навички ефективного використання авторитетного стилю виховання, який, як було доведено, позитивно впливає на розвиток самооцінки у дошкільників.

4. Забезпечити батьків інструментами для корекції надмірного контролю або гіперопіки.

Структура тренінгу:

1. Діагностика стилю виховання в родині

На першому етапі тренінгу батьки проходять опитувальник для визначення їх стилю виховання. Це дає змогу виявити основні проблемні моменти у взаємодії з дитиною.

2. Лекційна частина: теоретичні основи стилів виховання

Пояснення різних типів стилів виховання (авторитарний, ліберальний, демократичний) та їх впливу на формування самооцінки у дітей. Розгляд теорій розвитку дитини, які підкреслюють важливість збалансованої взаємодії між вимогливістю і підтримкою.

3. Психоедукація: роль самооцінки у розвитку дитини

Окремо акцентується увага на значенні адекватної самооцінки для емоційного, соціального і когнітивного розвитку дитини. Пояснюється, як неправильний стиль виховання може призвести до формування заниженої або завищеної самооцінки.

4. Психокорекційні вправи [45]

- Вправа "Я – як батько/мати": батьки обговорюють свій підхід до виховання і те, як їхні дії можуть впливати на дитину.
- Рольові ігри: моделювання типових ситуацій, з якими стикаються батьки у вихованні, і пошук ефективних шляхів їх розв'язання.

- Вправа "Відображення почуттів": навчання батьків розпізнавати та вербалізувати емоції дитини, що сприяє побудові здорової комунікації.

5. Робота з батьками над емоційною регуляцією

Важливим компонентом є навчання батьків навичкам саморегуляції, оскільки їхній емоційний стан безпосередньо впливає на стиль виховання і стосунки з дитиною.

6. Формування здорового авторитету

Тренінг фокусується на тому, як батьки можуть встановити авторитет у родині, не вдаючись до агресивної поведінки або надмірного контролю. Це включає розвиток довіри, встановлення чітких, але гнучких меж і підтримку автономії дитини.

7. Заключна частина: підсумки та зворотній зв'язок

Батьки обговорюють свої враження від тренінгу та визначають, як отримані знання можуть бути застосовані у повсякденному вихованні. Кожен учасник отримує персоналізовані рекомендації для подальшої роботи над своїм стилем виховання.

Після завершення тренінгу планується проведення повторної діагностики для оцінки змін у стилі виховання батьків та рівні самооцінки дітей. Це дозволить визначити, наскільки успішно батьки інтегрували нові знання та навички у свою практику.